

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Ústav translatologie

Diplomová práce

Bc. Maryna Hamanovich

**R. K. Min'jar-Beloručev: jeho systém tlumočnické notace
v kontextu soudobých tlumočnických teorií zaměřených na
konsekutivní tlumočení**

**R. K. Minyar-Beloruchev: His Note-taking System for
Consecutive Interpreting in the Context of Contemporary
Theories Focused on Consecutive Interpreting**

Praha 2016

Vedoucí práce: Prof. PhDr. Ivana Čeňková, CSc.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracovala samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze, dne 14. srpna 2016

.....
Maryna Hamanovich

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala Prof. PhDr. Ivaně Čeňkové, CSc. za vstřícný přístup, cenné rady a odborné vedení této práce. Dále bych ráda poděkovala docentce Svetlaně Anastasjevně Burlajové za poskytnuté materiály.

Klíčová slova

Rjurik Konstantinovič Min'jar-Beloručev, tlumočnická notace, interdisciplinarita, konsekutivní tlumočení, deverbalizace, teorie smyslu

Keywords

Ryurik Konstantinovich Minyar-Beloruchev, note-taking system for consecutive interpreting, interdisciplinarity, consecutive interpreting, deverbalization, theory of sense

Abstrakt

Diplomová práce představuje deskriptivní teoretickou studii, jejímž cílem je zmapovat dílo Rjurika Konstantinoviče Min'jara-Beloručeva v kontextu soudobých a moderních teorií a představit ucelený pohled na autorův systém tlumočnické notace, jehož analýza tvoří těžiště této práce. Práce se věnuje zdrojům, z nichž autor při tvorbě svého systému vycházel, jednotlivým rysům systému a faktorům, které autorova rozhodnutí při práci na systému ovlivňovaly. Další části práce se zaměřují na autorův systém nácviku konsektivního tlumočení a okrajově se dotýkají jeho názorů na translatologii jakožto vědu a na samotný proces tlumočení.

Abstract

The present thesis is a descriptive theoretical study which aims at mapping Min'jar-Beloruchev's work in the context of contemporary and modern theories and presenting a comprehensive view of author's note-taking system for consecutive interpreting. The analysis of the system forms the crux of this thesis, which focuses on sources that represent the basis of the system, individual features of the system as well as factors that influenced his decisions while working on the system. Other parts of the thesis focus on a consecutive interpreting training system, that was developed by the author, and to some extent deal with his views on translatology as a science and the interpreting process itself.

OBSAH

1. Úvod.....	8
2. Biografie.....	10
3. Tlumočnická notace v konsekutivním tlumočení.....	12
3.1 Role a význam notace v konsekutivním tlumočení.....	12
3.2 Hlavní tendence a základní notační teorie v Evropě ve 2. polovině 20. Století.....	14
3.2.1 Ženevská škola.....	14
3.2.1.1 Jean Herbert.....	15
3.2.1.2 Jean-François Rozan.....	16
3.2.2 Pařížská škola a Danica Seleskovitchová.....	17
3.2.3 Heidelberská škola.....	18
3.3 Hlavní tendence a základní notační teorie v SSSR ve 2. polovině 20. století.....	19
4. Systém tlumočnické notace R. K. Min'jara-Beloručeva.....	20
4.1 Analýza teoretických východisek.....	20
4.1.1 Jazyk notace.....	20
4.1.2 Základní východiska systému.....	21
4.1.3 Postup při notaci.....	21
4.1.4 Struktura notace.....	22
4.1.5 Zkracování slov.....	23
4.1.6 Vertikalismus a syntaktické vztahy.....	24
4.1.7 Symboly.....	27
4.2 Význam systému notace R. K. Min'jara-Beloručeva pro ruskou teorii i praxi tlumočení.....	30
5. Pokračovatelé R. K. Min'jara-Beloručeva v Rusku.....	31
5.1 A. P. Čužakin.....	31
5.1.1 Univerzální tlumočnická notace.....	31
5.1.2 Jazyk notace.....	32

5.1.3 Vertikalismus a posun.....	32
5.1.4 Zkratky.....	33
5.1.5 Zkracování.....	33
5.1.6 Symboly.....	34
5.2 J. N. Sladkovskaja.....	35
5.3 S. A. Burljajová.....	41
6. Metody nácviu konsekuivního tlumočení navrhované R. K. Min'jarem-Beloručevem.....	45
6.1 Poslech v podmínkách jednorázovosti a krátkodobosti percepce.....	46
6.2 Analýza smyslu sdělení.....	48
6.3 Vyčleňování hlavních bodů sdělení a neverbální paměť.....	51
6.4 Přepínání mezi jazyky.....	52
6.5 Řečová kultura tlumočnicka.....	53
7. Přehled publikací R. K. Min'jara-Beloručeva věnovaných jiným aspektům tlumočení.....	59
8. Recepce díla R. K. Min'jara-Beloručeva.....	65
9. Závěr.....	68
10. Bibliografie.....	70

1. Úvod

Cílem této diplomové práce je zmapovat dílo R. K. Min'jara-Beloručeva v kontextu soudobých a moderních teorií. V rámci práce prozkoumáme dílo tohoto autora a na základě získaných poznatků se pokusíme zhodnotit jeho přínos pro jednotlivé oblasti tlumočení i význam díla jako celku. Těžiště práce bude tvořit všestranné zkoumání systému tlumočnické notace rozpracovaného autorem – začneme rozbořením východisek a autorových inspiračních zdrojů, popíšeme vývoj, kterým systém Min'jara-Beloručeva prošel, zohledníme i faktory, které ovlivnily určitá autorova rozhodnutí (jako například jazyk notace) a nakonec se pokusíme stanovit, jaké místo tento systém zaujal v ruské teorii tlumočení.

Systém tlumočnické notace je sice nejvýznamnějším a proto i nejznámějším přínosem autora, nicméně nejde zdaleka o jeho jediný přínos. Proto se chceme soustředit i na další oblasti, kterým se Min'jar-Beloručev věnoval. Jedná se převážně o metody výuky tlumočení, které Min'jar-Beloručev sám úspěšně aplikoval. Mezi další oblasti patří například teorie tlumočení či etika a etiketa tlumočnicka. Vzhledem k tomu, že Min'jar-Beloručev byl zkušeným a úspěšným tlumočnickem a tlumočil na nejvyšší úrovni, považujeme za důležité představit v práci i tyto autorovy oblasti zájmu, které jsou méně známé.

Za další úkol této diplomové práce pokládáme představení díla Min'jara-Beloručeva čtenářům, kteří neovládají ruštinu a nemohou se tak podrobně seznámit s jeho systémem tlumočnické notace ani s méně známými aspekty jeho činnosti. Některé z knih Min'jara-Beloručeva obsahují kromě teoretické složky i řadu praktických doporučení a zajímavých příběhů z autorovy praxe, a právě proto mohou zaujmout jak teoretiky, tak i ty, kdož se zajímají převážně o praktickou stránku tlumočení, a také pro studenty.

Tato práce má povahu deskriptivní teoretické studie, jejímž hlavním cílem je zmapovat dílo Min'jara-Beloručeva, a základní metodou bude proto analýza. Hlavním předmětem analýzy budou publikace samotného Min'jara-Beloručeva, tedy primární zdroje.

V rámci práce se však pokusíme zařadit Min'jara-Beloručeva i do kontextu mezinárodní teorie tlumočení. Za tímto účelem budeme používat sekundární zdroje v

češtině, které se přímo věnují autorovi nebo jeho dílu (například recenze), publikace věnované obecné teorii tlumočení a zachycující dílo Min'jara-Beloručeva a jeho přínos pro teorii tlumočení (jako např. *Teorie a didaktika tlumočení I*, I. ČEŇKOVÁ a kol.) nebo diplomové práce podobné povahy (např. práce *Souvislost tlumočnického zápisu s kvalitou konsektivního tlumočení* Petry Svobodové nebo *Vývojové tendence v ruské teorii tlumočení na přelomu 20. a 21. století* Ekateriny Mistryukové). Další kategorií sekundárních zdrojů budou převážně anglojazyčné zdroje související s problematikou, které se věnoval Min'jar-Beloručev. Zpracování těchto zdrojů nám umožní zasadit autora do mezinárodního kontextu. Zároveň také budeme rozebírat některé z publikací autorů, na které Min'jar-Beloručev ve svých pracích odkazuje nebo kterými se zjevně inspiroval.

2. Biografie

Rjurik Konstantinovič Min'jar-Beloručev (1922–2000) byl jedním ze zakladatelů ruské teorie tlumočení a profesionálním tlumočnickem z francouzštiny. Absolvoval vojenskou leteckou školu a během druhé světové války působil jako pilot bitevního letounu. Tyto zkušenosti pak využíval i ve své tlumočnické a pedagogické praxi. Jeho vojenská minulost například přispěla k tomu, že v roce 1966 tlumočil oficiální návštěvu Charlese de Gaulla v kosmodromu Bajkonur. Některé z jeho publikací jsou také věnovány tlumočení a překladu v oblasti vojenství.

Po válce studoval na Vojenském institutu cizích jazyků v Moskvě a po jeho dokončení působil jako tlumočnick. Tlumočil konsekutivně i simultánně. Během své tlumočnické kariéry se zúčastnil velkého množství konferencí a jednání na mezinárodní úrovni a kromě již zmíněného Charlese de Gaulla tlumočil například také Brežněva, Chruščova a jiné vysoké představitele Sovětského svazu. V rámci své práce se rovněž setkal s Fidelem Castrem, Ho Či Minem, Norodomem Sihanukem a čelními představiteli Alžírsko, Ghany, Etiopie, Polska, Švédska a Indie.¹ Odborné i osobní zkušenosti z těchto pracovních cest pak shrnul v knize *Kak stat' perevodčikom?*, v níž čtivě a občas i s dávkou ironie popisuje úskalí tlumočnické profese.

Velkou pozornost věnoval Min'jar-Beloručev i pedagogické a vědecké činnosti. Působil jako vedoucí katedry na Vojenském institutu cizích jazyků, vyučoval na Moskevské státní pedagogické univerzitě a na Státním institutu mezinárodních vztahů v Moskvě. V roce 1956 obhájil kandidátskou práci (CSc.) věnovanou metodice výuky konsekutivního tlumočení. Jednalo se tak o vůbec první kandidátskou disertaci na toto téma (Čeňková 2001: 18). V roce 1967 obhájil i doktorskou disertaci na stejné téma (Čeňková 2001: 77). V rámci své pedagogické činnosti navštěvoval univerzity v různých zemích světa (navštívil např. ženevskou tlumočnickou školu, pařížskou Sorbonnu nebo Georgetownskou univerzitu ve Washingtonu) a získané zkušenosti pak uplatňoval ve vlastní praxi. Jednou ze série těchto návštěv byla i návštěva ženevské tlumočnické školy v roce 1960, která se pro

¹ <http://mnp.ru/ob-mpgu/struktura/faculties/institut-filologii-i-inostrannyih-yazykov/fakultet-inostrannyih-yazykov-2/istoriya/> (stránky Moskevské státní pedagogické univerzity)

² Jelikož diplomantka neovládá francouzštinu, bude v rámci této práce uvádět citace z dané příručky

Min'jara-Beloručeva stala zdrojem inspirace k vytvoření vlastního systému tlumočnické notace.

Min'jar-Beloručev je rovněž autorem mnoha publikací, které ilustrují široký záběr jeho zájmů. Psal o výuce francouzštiny, metodách výuky tlumočení, tlumočnické notaci, metodách a teorii tlumočení, o tlumočení a překladu ve vojenské sféře apod. Je například autorem rusko-francouzského slovníku určeného pro tlumočníky mezinárodních konferencí, obsahujícího kolem 2000 slovních spojení typických pro jazyk konferencí. Psal příručky určené jak pro studenty, tak pro učitele nebo profesionální tlumočníky. Pravidelně přispíval do časopisu *Inostrannyje jazyki v škole*. Některé z jeho publikací se zakládají na rusko-francouzském materiálu, jiné mají univerzální povahu a jejich doporučení mohou být aplikována na jakékoli jiné jazyky. Za zmínku stojí například takové knihy jako *Posledovatelnyj perevod. Teorija i metody obučenijsa* (1969), *Posobije po ustnomu perevodu* (1969), *Obščaja teorija perevoda i ustnyj perevod* (1980), *Teorija i metody perevoda* (1996) nebo *Zapisi v posledovatelnom perevode* (1997), kterým se budeme podrobněji věnovat v dalších kapitolách této práce. Všechny tyto publikace jsou v Rusku dodnes populární a hojně je využívají jak studenti, tak i vyučující.

3. Tlumočnická notace v konsekutivním tlumočení

3.1 Role a význam notace v konsekutivním tlumočení

Tlumočnická notace představuje systém zápisu používaný v konsekutivním tlumočení, který umožňuje tlumočnickovi rychle a schematicky zaznamenat řečníkův projev či jeho části. Tyto poznámky pak slouží tlumočnickovi jako pomůcka, opora pro paměť při samotném tlumočení. Hlavním úkolem tlumočnické notace je zaznamenání smyslu, tj. hlavních myšlenek projevu, a nikoli jednotlivých slov. Tlumočnickému zápisu se věnovalo a nadále věnuje mnoho vědců a tlumočnicků z praxe, jejichž přístup k tématu se mnohdy liší; tento základní princip však uznává naprostá většina z nich. Tlumočnická notace se podle různých autorů zakládá na analýze, která je součástí etapy aktivního poslechu, a představuje záznam jednotlivých opěrných bodů. Tak např. Andrew Gillies ve své publikaci *Note-taking for Consecutive Interpreting: A Short Course* uvádí:

Notes taken in consecutive interpreting are a representation of the skeleton structure of the speech. **The original speech is a group of ideas in a certain order; (...) your notes become the visual representation of your analysis of the source speech.**

(Gillies 2005: 6)

Podobný názor zastává i Jean-François Rozan, autor příručky *La Prise de Notes en Interprétation Consécutive (Note-taking in Consecutive Interpreting)*². Rozanův systém se stal inspirací a výchozím bodem pro mnoho dalších vědců a tlumočnicků, včetně Min'jara-Beloručeva. Celou podstatu notace, jak ji vnímá většina odborníků, Rozan v zásadě shrnuje už v názvu první kapitoly své příručky: ta nese název "Noting the idea rather than the word". Rozan také podotýká:

He [interpreter] must be free of the often misleading constraints that words represent. It is through the analysis and notation of the ideas that the interpreter will avoid mistakes and a laboured delivery.

(Rozan 2002: 15)

A pak dále uvádí:

Whenever taking notes the interpreter must concentrate on the major idea and how this can be

² Jelikož diplomantka neovládá francouzštinu, bude v rámci této práce uvádět citace z dané příručky v angličtině v překladu Andrewa Gilliese z roku 2002.

noted clearly and simply (...).

(Rozan 2002: 16)

Christopher Thiéry, významný tlumočník, který dlouhá léta působil na ESIT v Paříži, zase zdůrazňuje, že „notace je pouhou pomůckou sloužící k vyvolání uložených informací a pomáhá k zapamatování si smyslu informace“ a že „nepochopí-li však [tlumočník] výchozí projev, zápis mu ke správnému přetlumočení nepomůže.“ (Čeňková 2001: 95). Podobný názor zastává i jedná z čelních představitelk ESIT Danica Seleskovitchová, která tvrdí, že „čím je úsek na pochopení obtížnější, tím méně by si měl tlumočník psát poznámek“ (Čeňková 2001: 93).

I Daniel Gile ve svém článku věnovaném výuce konferenčního tlumočení v knize *Training for the New Millennium. Pedagogies for translation and interpreting* píše:

On the other hand, they [exercises in consecutive without note-taking] are very useful for the purpose of demonstrating to the student how memory works, and in particular the fact that if they listen carefully and understand the logic of the speech, its content will be stored in their memory even without a conscious effort to memorise it, although recalling it actively may be problematic unless they have cues. **The purpose of the notes will be to provide such cues, not replace storage in memory** [tučné písmo – MH].

(Gile 2005: 131-132)

A dále uvádí:

Experience shows that students who do not truly understand speeches cannot reconstruct them from their notes.

(Gile 2005: 132)

Všichni zmiňovaní autoři se shodují na tom, že klíčovými prvky při konsekutivním tlumočení jsou tlumočnickova paměť a pochopení myšlenek obsažených ve výchozím projevu. Notaci vidí jako pouhou pomůcku založenou na zaznamenání hlavní myšlenky sdělení a klíčových slov, nikoli jako mechanický zápis pronesených vět.

Výše uvedené je také jedním z důvodů, proč většina tlumočnicků a translatologů zdůrazňuje, že je zcela nevhodné využívat v tlumočnické notaci těsnopis. Podstata těsnopisu totiž spočívá právě v zaznamenání jednotlivých slov,

nikoli myšlenky jako celku.

O formální stránce notace - tedy o jejím vzhledu – lze říci, že většina systémů vytvořených translatology a tlumočnický se zakládá na použití symbolů a zkratek. Velký význam se přikládá struktuře notace, která musí svou přehledností umožnit tlumočnickovi obsáhnout pohledem hned několik řádků a zachytit celou myšlenku, aniž by při tom musel postupně dávat dohromady jednotlivé zkratky nebo symboly. V této podkapitole jsme představili více méně obecné zásady, které jsou příznačné pro většinu existujících systémů. V další podkapitole krátce představíme hlavní směry a školy, které se podílely na vytvoření vlastních systémů notace, včetně shod a rozdílů, které mezi těmito směry existují.

3.2 Hlavní tendence a základní notační teorie v Evropě ve 2. polovině 20. století

Tlumočnická notace jako taková začala vznikat ve 30. letech 20. století, v době kdy konsekutivní tlumočení bylo na vzestupu. Požadavky, které se v té době kladly na tlumočení, se podstatně lišily od těch dnešních. Projevy určené k přetlumočení mohly trvat více než hodinu, tlumočnick nesměl řečníka přerušit a s tlumočením mohl začít až poté, co řečník svůj projev dokončil. Právě v té době začala tlumočnická notace nabývat na významu, nicméně první ucelené notační teorie začaly vznikat až v 50. letech.

Za hlavní směry v tlumočnické notaci ve 2. polovině 20. století lze považovat ženevskou školu, jejíž zástupci se stali průkopníky v dané oblasti, a dále pařížskou, heidelberskou a ruskou školu, jejímž jediným zástupcem v té době byl právě Min'jar-Beloručev.

3.2.1 Ženevská škola

Ženevská škola (ETI – l'Ecole de Traduction et d'Interprétation), jedna z nejstarších tlumočnických a překladatelských škol na světě, byla založena v roce 1941. Právě zde se zrodil systém notace v té podobě, v jaké ji dnes známe a v jaké se vyučuje na většině tlumočnických škol. Základní principy zformuloval ve své příručce *Manuel de l'interprète (The Interpreter's Handbook)* Jean Herbert. Tyto

základy později rozvinul Jean-François Rozan, který z nich vytvořil ucelený systém, z něž pak vycházela celá řada dalších odborníků. V následujících podkapitolách nastíníme základy obou systémů.

3.2.1.1 Jean Herbert

V roce 1952 vydal Herbert již zmíněnou tlumočnickou příručku *The Interpreter's Handbook*, kterou lze považovat za první ucelenou učebnici pro tlumočníky. V této učebnici nastínil mimo jiné i základní body tlumočnické notace založené jak na jeho vlastních zkušenostech, tak na zkušenostech jiných tlumočnicků. Ve své příručce nastínil Herbert jednotlivá pravidla a doporučení, z nichž později vycházeli mnozí z jeho kolegů.

Herbert považuje notaci za klíčový bod v technice konsektivního tlumočení a vnímá ji jako samostatnou dovednost, která na tlumočení nezávisí. Proto ji také doporučuje trénovat zvlášť. Zároveň ale zdůrazňuje, že se jedná o jakousi pomůcku pro paměť a že tlumočníci, kteří jsou schopni si zapamatovat obsah originálu, vlastně žádnou tlumočnickou notaci nepotřebují. Z tohoto důvodu upozorňuje Herbert na individuální povahu notace a na to, že její podoba bude vždy záležet na zkušenostech a způsobu myšlení jednotlivých tlumočnicků. I přesto však zformuloval několik obecných doporučení. Klade například velký důraz na logickou analýzu a doporučuje vizuálně oddělovat jednotlivé logické úseky, např. pomocí vodorovné čáry. Jako jazyk tlumočnické notace doporučuje používat cílový jazyk.

Dalším důležitým aspektem je podle Herberta čitelnost a přehlednost tlumočnické notace, protože tlumočnická notace (na rozdíl od těsnopisu) musí tlumočnickovi umožnit čtení několika řádků najednou. Herbert také doporučuje uspořádat poznámky tak, aby všechno, co se vztahuje k jedné myšlence, bylo pokud možno umístěno na stejné stránce. Důležitým prvkem notace jsou podle něj také symboly a zkratky. Považuje za důležité, aby byly symboly v tlumočnickově hlavě spojeny s konceptem, nikoli s konkrétním slovem. Doporučuje používat například abecední, matematické, fonetické, hudební a jiné symboly. Jako symboly navrhuje používat také monogramy nebo interpunkční znaménka. Upozorňuje nicméně na

nebezpečí použití příliš velkého počtu symbolů a vymýšlení symbolů ad hoc během samotného tlumočení, jelikož tlumočnický může zapomenout na jejich význam. V případě ad hoc symbolů proto doporučuje poznamenat si je na samostatný list, který bude tlumočnickovi vždy po ruce právě pro případ, že na nějaký ze symbolů zapomene. Za nejcennější ze všech symbolů považuje Herbert šipky. Doporučuje také vytvořit si symboly pro negaci a důraz. Poznamenávání logických návazností považuje Herbert za jeden z klíčových aspektů notace a poukazuje na to, že začínající tlumočníci mají tendenci zapisovat si pouze samotné myšlenky bez označení jejich vzájemných vztahů, což může vést ke katastrofálním chybám při tlumočení. Jak uvidíme dále, většina z těchto doporučení se stala základem pro systémy vytvořené jinými tlumočníky a vědci, kteří je dále rozvíjeli a přizpůsobovali svým potřebám.

3.2.1.2 Jean-François Rozan

Rozanova příručka *La Prise de Notes en Interprétation Consécutive (Note-taking in Consecutive Interpreting)* vyšla v roce 1956. Jak sám autor zdůrazňuje v úvodu, cílem této příručky bylo nabídnout takový systém, který by byl použitelný pro všechny tlumočníky bez ohledu na jejich pracovní jazyky. Autor rovněž poukazuje na to, že nabízený systém není „jeho“ systémem. V úvodu píše:

It is, to an extent, the system of all the great conference interpreters with whom I have worked “at the meeting room table” over the last 10 years. I do not wish to name names for fear of omitting to mention anyone, but if they peruse this book, they will, in places, recognize themselves and nothing would give me greater pleasure than that.

(Rozan 2002: 11)

Daný citát ukazuje, že Rozanův systém není uměle vytvořenou koncepcí, ale spíše strukturovaným shrnutím pravidel, která používali přední tlumočníci své doby a jejichž funkčnost byla otestována v praxi. Autor také zdůrazňuje, že daný systém není něčím, co by se mělo slepě následovat. Měl by sloužit jako inspirace a být přizpůsobován individuálním potřebám tlumočníka.

Pokud jde o jazyk notace, tedy otázku, v níž autoři notačních systémů často zastávají protichůdné názory, není Rozanovo stanovisko nijak striktní. Ve své příručce uvádí, že poznámky by se měly dělat „preferably in the target language, although this is not essential“. (Rozan 2002: 16).

Samotný systém je přehledný a jednoduchý. Zakládá se na sedmi hlavních zásadách a dvaceti symbolech. K hlavním zásadám Rozana patří 1. zaznamenávání myšlenky, nikoli jednotlivých slov, 2. použití zkratek, 3. zaznamenávání vztahů mezi myšlenkami, 4. negace, 5. zdůraznění, 6. vertikalismus a 7. posun.

Rozan doporučuje používat jen omezený počet symbolů, aby se ze čtení notace nestalo dekódování, a doporučuje omezit počet používaných symbolů pouze na ty, které vyjadřují jen nejpodstatnější vztahy a souvislosti. Své symboly dělí do tří skupin: symboly výrazové (myšlenka, řeč, diskuze, souhlas), symboly pohybu (směr, zvýšení, pokles) a symboly podobnosti (vztah, ekvivalence, odlišnost, vymezení rámce, plus, minus). Rozan rovněž navrhuje 7 dalších symbolů pro označení tak mnohoznačných pojmů, jako např. země, svět nebo práce, ale zdůrazňuje, že tyto symboly by mohly být nahrazeny jakýmkoli jinými a že z dvaceti jím navrhovaných symbolů je klíčových pouze prvních deset.

Rozanův systém tak lze považovat za jeden z nejjednodušších, nejflexibilnějších a nejprehlednějších systémů, které vznikly ve 2. polovině 20. století. Mnohé z jím navrhovaných principů byly převzaty jinými vědci nebo tlumočníky, včetně Min'jara-Beloručeva, kteří je pak přizpůsobili svým jazykům nebo potřebám.

3.2.2 Pařížská škola a Danica Seleskovitchová

Jednou z nejvýznamnějších osobností pařížské školy ESIT (l'École supérieure d'interprètes et de traducteurs) byla Danica Seleskovitchová, která přišla se svou „teorií smyslu“ (théorie du sens) a určila tak směr, kterým se škola následně vydala a v němž během dlouhé doby pokračovala. Teorie smyslu se zakládá na deverbalizaci, jejíž podstata spočívá v tom, že se tlumočník při poslechu projevu musí záměrně odpoutat od jeho slovní podoby a soustředit se na interpretaci smyslu sdělení.

Ve stejném duchu přistupuje Seleskovitchová i k tlumočnické notaci. Notace

je z jejího pohledu pouhou pomůckou, která nikdy nenahradí aktivní poslech a analýzu výchozího sdělení. Seleskovitchová považuje podrobnou notaci za nesmyslnost a zdůrazňuje, že poznamenávat se musí klíčové body, které vyvolávají potřebné asociace a umožňují tak tlumočnickovi vybavit si celou vyslovenou myšlenku. Proto některé myšlenky mohou být podle ní zapsány pomocí jediného symbolu. Varuje však před pokusem naučit se velký počet symbolů, který by pak umožnil tlumočnickovi zaznamenávat vyslechnutou informaci naprosto bezmyšlenkovitě. Doporučuje vystačit si s menším počtem předem naučených symbolů, jejichž použití bude plně zautomatizované, a spíše vytvářet symboly ad hoc. Pokud nějaké slovo nebo myšlenka nemohou být vyjádřeny symbolem, musí být zaznamenány v cílovém jazyce (snižuje se tak riziko bezmyšlenkovitého zaznamenávání jednotlivých slov, které vede k doslovnému tlumočení). Vyčleňuje také jednotlivé kategorie, které se až na některé výjimky zaznamenávat musí. Jedná se především o číselky, vlastní jména, technické termíny a některé další kategorie. Ve svých publikacích často přirovnává tyto kategorie k „rozinkám v bábovce“, které v přetlumočeném projevu zůstávají neměnné. Seleskovitchová rovněž zdůrazňuje, že zásady notace zformulované Rozanem jsou stále aktuální.

3.2.3 Heidelberská škola

Poněkud odlišným přístupem k tlumočnické notaci je přístup heidelberské školy, jejímž čelním představitelem byl Heinz Matyssek. Jeho systém notace byl založen na principu, „že tlumočnick slyší výchozí text a pochopené výroky uvolňuje od jazykových struktur“ (Čeňková 2001: 57). Dané východisko sice lze považovat za dosti blízké názorům D. Seleskovitchové a její koncepci deverbalizace, nicméně realizace samotného systému je naprosto odlišná. Většina Matyssekových zahraničních kolegů včetně D. Seleskovitchové zastávala ten názor, že notace je jakousi pomůckou, „berličkou“ pro paměť, která by se neměla zbytečně komplikovat a odvádět pozornost tlumočnicka od toho nejdůležitějšího, tedy od poslechu a analýzy. Oproti tomu Matyssekův systém notace se zakládá na složitém a rozvinutém systému symbolů. H. Matyssek si vytyčil za cíl vytvoření notace nezávislé na jazyce, která by tlumočnickovi umožnila odpoutat se od jazykové stránky projevu a soustředit se na smysl.

Matyssekův systém se tak po formální stránce podstatně liší od výše

popsaných systémů, které se zakládaly na použití slov, zkratek a omezeného počtu symbolů.

V kontextu této práce je zajímavé především to, že Matyssek se během práce na vlastním systému částečně inspiroval systémem Min'jara-Beloručeva. Ve své příručce *Handbuch der Notizentechnik für Dolmetscher*, která vyšla v roce 1989, zohledňuje například jeho úvahy ohledně jazyka notace nebo požadavky, které Min'jar-Beloručev klade na symboly (úspornost, přehlednost, univerzalita) apod.

3.3 Hlavní tendence a základní notační teorie v SSSR ve 2. polovině 20. století

V Sovětském svazu sice byl po 2. světové válce zaznamenán nárůst zájmu o výzkum a vědeckou práci v oblasti tlumočení a překladu, nicméně oblast tlumočnické notace byla zcela opomíjena. Ruští vědci se hodně věnovali např. simultánnímu tlumočení, přičemž do výzkumu byli často zapojeni i vědci z jiných odvětví, jako např. psycholingvisté nebo psychologové (Čeňková 2001: 76). To umožňovalo provádět skutečně interdisciplinární výzkum. Konsekutivní tlumočení však tak velký rozmach nezažívalo, výzkum se soustřeďoval spíše na didaktické aspekty konsekutivního tlumočení v rámci jednotlivých jazykových kombinací (Čeňková 2001: 76). Příčinou mohlo být to, že v SSSR se ke konsekutivnímu tlumočení přistupovalo poněkud odlišně.

Ve své publikaci *Kak stat' perevodčikom* z roku 1999 Minjar Beloručev píše, že v Sovětském svazu se tehdy tlumočilo převážně po odstavcích, tedy po kratších úsecích, které nevyžadovaly zápis. Tlumočník tak musel přerušovat řečníka po každém výroku, což narušovalo plynulost projevu, který kvůli tomu přicházel o veškerou expresivitu a svébytnost. Jak již bylo zmíněno ve 2. kapitole, v roce 1960 navštívil Min'jar-Beloručev v rámci služební cesty Ženevu, kde se seznámil s Rozanovým systémem. Získané znalosti a zkušenosti označil za „bohatství“, protože v Sovětském svazu podle jeho slov „о переводческой скорописи в то время вряд ли знали что-либо существенное“ (Min'jar-Beloručev 1999: 105). Proto po svém návratu začal Min'jar-Beloručev pracovat na vlastním systému, který byl přizpůsoben požadavkům tlumočnicků pracujících s ruštinou.

4. Systém tlumočnické notace R. K. Min'jara-Beloručeva

4.1 Analýza teoretických východisek

4.1.1 Jazyk notace

Při vytváření systému notace je jazyk notace velice důležitým aspektem. Jak Rozan, tak Herbert, jejichž systémy se inspiroval Min'jar-Beloručev, doporučovali dělat si poznámky v cílovém jazyce. Stejný názor zastávala později i Danica Seleskovitchová, která však připouštěla, že v určitých případech mohou být jednotlivá slova zaznamenána ve výchozím nebo dokonce i v třetím jazyce. Zde je také potřeba se zmínit o tom, že podle Seleskovitchové (a po dlouhou dobu daný názor zastávala i celá pařížská škola ESIT) se mělo tlumočit výhradně do mateřštiny, takže zápis v cílovém jazyce v podstatě znamenal zápis v mateřštině. Ruská škola naopak prosazovala tlumočení oběma směry.

Jazyk notace se stal první otázkou, kterou si Min'jar-Beloručev položil hned na začátku práce na systému. Důvodů, proč byla jako jazyk notace nakonec zvolena právě ruština, je několik. V knize *Kak stat' perevodčikom* se můžeme dočíst, že prvním důvodem byla skutečnost, že všichni profesionální tlumočníci, jejichž práci Min'jar-Beloručev pozoroval, si dělali poznámky v jednom jazyce bez ohledu na jazyk tlumočení. Druhým důvodem bylo, že v Moskvě mohla být výuka notace zorganizována pouze v ruštině. Min'jar-Beloručev navíc dospěl k závěru, že nejsilnějším faktorem při osvojování notace je jazyk, v němž se notace vyučovala. Autor dokonce tvrdí, že během procesu výuky notace se u tlumočníka utvářejí přímé spoje mezi významovým opěrným bodem a jeho grafickým zobrazením. Experimenty, které autor prováděl se studenty, potvrdily, že u studentů, kteří se naučili dělat poznámky k ruským textům v ruštině, nedocházelo v důsledku změny jazyka sdělení ke změně jazyka notace, tj. poté, co si úspěšně osvojili notaci v ruštině, si i při poslechu textů v cizím jazyce nadále dělali poznámky v ruštině.

Dalším faktorem, který přispěl k tomu, že dal autor přednost ruštině, je odlišná situace, která panovala v oblasti tlumočení v Sovětském svazu ve srovnání se Západem. Zatímco západní tlumočníci často ovládali na stejné úrovni dva nebo tři jazyky, ruští studenti a tlumočníci měli zpravidla pouze jednu mateřštinu, a sice ruštinu.

4.1.2 Základní východiska systému

Min'jar-Beloručev staví do protikladu k mechanické paměti paměť logickou, která předpokládá zapamatovávání smyslu a logických spojitostí (Seleskovitchová označuje tyto druhy paměti za verbální a neverbální (Čeňková 2001: 92)). Logická paměť se zakládá na zapamatování si tzv. opěrných významových bodů. Právě tento druh paměti by se měl aktivně používat v případě konsekutivního tlumočení, protože je základem pro správný a fungující tlumočnický zápis. Logická paměť je vhodnější v případě konsekutivního tlumočení nejenom proto, že umožňuje pamatovat si větší úseky, ale i proto, že souvisí s pochopením textu a jeho analýzou.

Dané východisko je blízké jak Rozanovým úvahám o tom, že je potřeba si pamatovat a zaznamenat v notaci myšlenky, nikoli slova, tak i např. pohledu Danicy Seleskovitchové, která prosazovala teorii smyslu v samotném tlumočení i v tlumočnické notaci. Stejný přístup je příznačný i pro mnohé současné odborníky. Jako příklad lze uvést názor Daniela Gila, který se ve svém článku *Teaching conference interpreting* v knize *Training for the New Millennium. Pedagogies for translation and interpreting* vyjádřil o tlumočnickém zápisu takto:

...the practice of consecutive interpreting demonstrates beyond doubt the importance of analytical listening as opposed to plain word identification. Since the actual words and sentence structures of the source speech disappear from memory after a few seconds, interpreters who rely on words they have taken down while listening without gradually building a mental model of the content of the speech inevitably fail to reconstruct the speech properly.

(Gile 2005: 146)

4.1.3 Postup při notaci

Hlavním úkolem tlumočníka při psaní notace je podle Min'jara-Beloručeva vyčleňování již zmíněných významových opěrných bodů a jejich úsporné zaznamenání. V učebnici *Posledovatelnyj perevod* z roku 1969 navrhuje Min'jar-Beloručev tři hlavní metody, jak toho docílit (všechny tři metody byly zformulovány Min'jarem-Beloručevem na základě analýzy skutečných zápisů tlumočnicků):

- a. výběr klíčových slov, tzv. dominant

- b. transformace (nahrazování složitých konstrukcí jednoduššími a kratšími výrazy), například „приняли участие в митинге“ – „митинговали“
- c. výběr tzv. reliéfního slova (dle emocionálního zabarvení nebo logické nedokončenosti). Zpravidla se jedná o výrazné slovo, které vyniká na pozadí ostatních slov a které je schopno napovědět tlumočnickovi celou konstrukci nebo myšlenku, která se na něj váže.

Poslední metoda poněkud připomíná jeden z aspektů tlumočnické notace Danicy Seleskovitchové, která doporučuje poznamenávat si slova (ať už pomocí symbolů, zkratek nebo obrázků), která jsou schopna vyvolat v hlavě tlumočnicka celou myšlenku související s takovým klíčovým slovem. Ve své publikaci *A systematic approach to teaching interpretation (Pédagogie Raisonnée de L'interprétation)*³ napsané ve spolupráci s Marianne Ledererovou např. poznamenává:

Interpreters take down notes in the form of symbols, little pictures and abbreviations which prompt an entire passage

(Seleskovitch, Lederer 1995: 36)

4.1.4 Struktura notace

Významové opěrné body tvoří jakousi „kostru“ tlumočnické notace. Aby však mohl být zápis s úspěchem použit při tlumočení, musí být jednoduše čitelný a přehledný. Přehledností se rozumí uspořádání zápisu na papíře a jasné označení syntaktických vztahů mezi opěrnými body. Potřebu učinit zápis přehledným zdůrazňovali již Herbert a Rozan. Herbert ve své příručce *The interpreter's handbook* klade na notaci následující požadavky:

The first point about the notes is that they should be easy to read and therefore as *visual* as possible. The interpreter cannot afford to hesitate and cogitate before he can decipher them. The handwriting must therefore be perfectly clear and allow of no ambiguity; all that relates to one idea in the speech should preferably be on the same page, (...).

(Herbert 1968: 36)

³ Zde a dále se citace z této publikace uvádějí v překladu Jacolyn Harmerové z r. 1995.

Je tak zřejmé, že se jedná o poměrně obecná doporučení. Rozan ve své příručce přišel s principy vertikálního a horizontálního, které již upravují strukturu notace poměrně „přísně“.

Min'jar-Beloručev ve své knize *Posledovatelnyj perevod* doporučuje pro zajištění přehlednosti, úspornosti a rychlosti zápisu vycházet z následujících principů:

- zásada vertikálního
- použití znaků a symbolů s vysokým stupněm zobecnění
- zkracování slov.

V následujících podkapitolách probereme každý z principů podrobněji.

4.1.5 Zkracování slov

Přestože Rozan navrhuje poznamenávat si začátek a konec slova, Min'jar-Beloručev upozorňuje na to, že v případě ruštiny to lze uskutečnit jen stěží. Pokud tímto způsobem zkrátíme ruské slovo, může se stát, že výsledná zkratka bude odpovídat hned několika možným interpretacím. To může v konečném důsledku vést k chybám v tlumočení, a proto Min'jar-Beloručev tento postup nepovažuje v případě ruštiny za vhodný. Na podobné riziko ostatně poukazuje i v případě francouzštiny. Specifikem ruštiny je to, že nositelem významu jsou souhlásky (na rozdíl od francouzštiny, kde souhlásky hrají naopak pasivní roli). Min'jar-Beloručev proto nabízí způsob zkracování založený na eliminaci redundantních samohlásek, za něž považuje samohlásky ve středu slova. Samohlásky na začátku a v některých kontextech i na konci (vzhledem ke flektivnosti ruského jazyka) by se naopak vypouštět neměly. V případě přídavných jmen předcházejících podstatným jménům je přípustná ještě větší redukce samohlásek, mohou se vypouštět i koncovky. Ve slovech se zdvojenými souhláskami stačí ponechat pouze jednu z nich.

Autor uvádí, že při systematickém tréninku se takový způsob zápisu lze naučit za 2–3 týdny.

4.1.6 Vertikalismus a syntaktické vztahy

Zde bychom chtěli nejdříve upozornit na to, že pojmem „vertikalismus“ označuje Min'jar-Beloručev způsob uspořádání zápisu, který spíše odpovídá Rozanovu posunu, nebo přesněji řečeno kombinaci vertikalismu a posunu.

V souladu s touto zásadou se věty vždy zapisují podle modelu přímého slovosledu: na první místo, tedy hned na začátek řádku, se umísťuje skupina podmětu (podmět a členy na něm závislé), na druhém místě, o něco níže a více vpravo se zapisuje skupina přísudku (podobným způsobem funguje Rozanův posun). Všechny rozvíjející členy kromě shodného přívlastku se umísťují vpravo od slova, k němuž se vztahují. Pokud se k jednomu slovu vztahuje více členů, zapisují se pod sebe do jednoho sloupce bez ohledu na to, jestli se jedná o několikanásobný větný člen, nebo jestli tyto členy plní odlišné funkce (daný způsob je zase blízký Rozanovu vertikalismu, konkrétně jeho složce, která se v překladu Gilliese nazývá „stacking“ neboli „placing different elements of the text above or below one another“ (Rozan 2001: 20). Tak např. věta „Včera večer byla parlamentem schválena nová vyhláška.“ by mohla být zapsána následujícím způsobem:

Nová vyhláška

byla schválena

parlamentem

včera večer

K uskutečnění podobných operací je nutné, aby tlumočník prováděl dané transformace přímo během zápisu. Autor je však přesvědčen, že tyto transformace pomáhají při samotném aktu tlumočení (jelikož většina analytických jazyků má přímý slovosled, je mnohem jednodušší zformulovat v cizím jazyce větu, která začíná podmětem). Takový zápis navíc napomáhá zpřehlednění poznámek a tedy i rychlejší orientaci tlumočníka. Další výhodou je to, že transformace věty za účelem umístění podmětu na první místo pomáhá nacházet jednodušší a kratší formulace a poskytuje větší možnosti pro uplatnění symbolů.

Tento návrh je z našeho pohledu zajímavý především tím, že v kontextu tlumočnické notace se jedná o zcela nový koncept. Pokud je nám známo, žádný

z předchůdců Min'jara-Beloručeva nenavrhoval v rámci notace provádění cílevědomé lingvistické transformace. Pokud se podíváme na příklady v Rozanově příručce, zpravidla v nich nenajdeme záměrné změny ve větné struktuře a v slovosledu, ke změnám může docházet hlavně v důsledku snahy zaznamenat větu co nejkratším způsobem a záleží tedy na každé jednotlivé větě. Je pochopitelné, že nic podobného nenajdeme ani v doporučeních Danicy Seleskovitchové, jelikož základem, na němž stavěla jak svůj model tlumočení, tak systém tlumočnické notace, byla právě schopnost tlumočnicka odpoutat se od jazykové formy sdělení. Přesto můžeme říci, že samotná myšlenka, která stojí za konceptem transformací – tj. analýza výchozího sdělení a jeho příprava k tlumočení již během notace – tyto dva odlišné přístupy mírně sblížuje.

Dalším aspektem, který odlišuje systém Min'jara-Beloručeva od systémů, z nichž přímo nebo nepřímo vycházel (Rozan, Herbert) nebo od jiných soudobých systémů (Seleskovitchová), je to, do jaké míry Min'jar-Beloručev rozpracoval vyjádření syntaktických vztahů. Zatímco výše zmíněné systémy nastiňují základní pravidla a nechávají jejich další vývoj na tlumočnících, Min'jar-Beloručev nabízí celou řadu pravidel, která umožňují přehledné zobrazení jednotlivých významových vztahů ve větě. Pro tyto účely vyčleňuje Min'jar-Beloručev následující druhy vztahů: samostatné významové celky (většinou se jedná o polovětné konstrukce), souvětí, úvodní konstrukce, kauzální vztahy, relativní podřadnost, označení účelu, srovnání, podmínkové konstrukce, přípustkový vztah, tázací věty, rozkazovací věty a záporné věty. Pro každý z výše uvedených vztahů navrhuje Min'jar-Beloručev zvláštní způsob zápisu. Samostatné významové celky se například vyznačují závorkami a umísťují se pod slovo, které doplňují nebo upřesňují. Pro ilustraci si uveďme ukázkou tohoto pravidla:

Bedřich Smetana, významný český hudební skladatel, se narodil v Litomyšli.

Bedřich Smetana

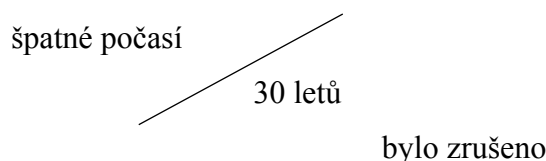
(významný český hudební skladatel)

se narodil

v Litomyšli

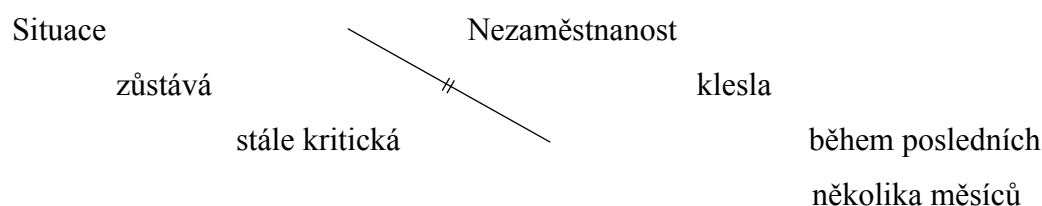
Kauzální vztahy se vyjadřují šikmou čarou, která odděluje příčinu a důsledek. Nad čarou se uvádí příčina, pod čarou zase důsledek. Čára tak může nahradit jak jednotlivá slova (jako např. „způsobený“), tak celé konstrukce („ve výsledku“, „v souvislosti“, „jsou hlavní příčinou“ apod.). Podívejme se opět na příklad:

Kvůli špatnému počasí bylo zrušeno 30 letů.

Tzv. přípustkový vztah (vztah, kdy k uskutečnění záměru dochází i přes existenci jednotlivých podmínek, které by mohly být vnímány jako překážky) považuje Min'jar-Beloručev v kontextu tlumočnického zápisu za protiklad kauzality, která znamená, že důsledek je vždy podmíněn příčinou. V případě přípustkového vztahu vzniká důsledek navzdory existenci příčiny. Právě proto se pro označení přípustkového vztahu používá znak, který představuje zrušený kauzální vztah – dvakrát přeškrtnutá šikmá čára. Pod čarou se zapisuje záměr nebo jev, k jehož uskutečnění došlo i přes existenci jednotlivých okolností vnímaných jako překážky. Dané okolnosti se uvádějí nad čarou. Čára nejčastěji nahrazuje takové spojky jako ačkoli, ač, i když, přestože, třebaže apod.:

I když nezaměstnanost během posledních několika měsíců klesla, situace zůstává stále kritická.

Výše uvedené příklady názorně ukazují, jak podrobně Min'jar-Beloručev svůj systém zpracoval a do jaké hloubky rozvinul princip vertikality a posunu. Na první pohled by se mohlo zdát, že je tento systém příliš striktní a omezující a že si tlumočník nemůže při pořizování zápisu vždy dovolit být tak systematický a důsledný. Avšak za předpokladu, že budou tlumočníci přistupovat k daným návrhům kriticky a osvojí si pouze ty znaky nebo symboly, které budou považovat za užitečné, může být tato součást systému velice přínosná. Můžeme na ni pohlížet jako na další kategorii symbolů a jako takovou ji považujeme za mimořádně praktickou. Symboly se pro nejfrekventovanější jevy a slova, se kterými se tlumočníci běžně setkávali v naprosté většině projevů, začaly vytvářet už od počátku existence tlumočnické notace. Min'jar-Beloručev přišel s jakousi podobou symbolů pro nejfrekventovanější syntaktické vztahy, které umožňují jednoduše a rychle zaznamenávat logické souvislosti mezi jednotlivými myšlenkami. Syntaktické vztahy jsou jevem, s nímž se ve všech možných projevech zaručeně setkává každý tlumočník. Proto považujeme daný systém vyjádření syntaktických vztahů za velice užitečný a praktický.

4.1.7 Symboly

Systematický přístup Min'jara-Beloručeva k notaci se projevuje i v jeho práci se symboly. Podle Min'jara-Beloručeva plní symbol svou funkci tehdy, pokud je úsporný, přehledný a univerzální. Úspornost znamená, že znak je jednoduchý z hlediska grafického provedení a že umožňuje označit co nejvíce blízkých pojmů. Přehlednost symbolů podle Min'jara-Beloručeva spočívá v tom, že je tlumočníci vnímají snáze než nečitelně psaná slova a že si díky nim dokáží vyvolat určité asociace. Univerzalita symbolů je založena na tom, že z gramatického hlediska jsou flexibilní a indiferentní, tj. mohou nahrazovat jakýkoli slovní druh nebo větný člen. Podobné myšlenky ostatně vyslovoval i Herbert, který ve své příručce *The Interpreter's Handbook* píše:

In order to cut down the symbols, the same one may in general be used for various forms of the same verb, and for the corresponding noun. For instance, I propose, he proposed, we shall propose, proposal, proposition, propositions etc. may be written with Greek letter Π. The context

is generally a sufficient support to enable the memory to find out what exact word was. Should there be any possibility of a doubt, one or two letters may be added at the end.

(Herbert 1968: 38-39)

Min'jar-Beloručev zdůrazňuje, že každý tlumočník by se měl rozhodnout sám, které symboly bude používat, protože pouze v tom případě bude moci symboly skutečně využívat jako opěrné body pro paměť. Podobné doporučení můžeme opět najít i u Herberta:

The interpreter has every reason for keeping the symbols and abbreviations to which he has personally grown accustomed, for instance while studying at school or college.

(Herbert 1968: 37)

Min'jar-Beloručev doporučuje používat takové symboly, se kterými se běžně setkáváme v životě, protože použití vymyšlených symbolů je zpravidla málo účinné, jelikož si je většinou nedokážeme těsně spojit se svými představami.

Je tak zřejmé, že obecný pohled Min'jara-Beloručeva na symboly se nijak podstatně neliší od pohledu „zakladatele“ systému tlumočnické notace Herberta a že je blízký i úvahám Rozana. Nicméně stejně jako v případě vertikálního a posunu rozvíjí Min'jar-Beloručev tyto myšlenky dále a snaží se uspořádat symboly podle jednotlivých kritérií. Vytváří tak dvě klasifikace: klasifikaci symbolů dle způsobu zobrazení pojmů a klasifikaci symbolů dle jejich hlavního účelu.

Dle způsobu zobrazení pojmů dělí Min'jar-Beloručev symboly do tří skupin: písmenné symboly, asociační symboly a odvozené symboly.

Písmenné symboly se nespojují s pojmem bezprostředně, ale prostřednictvím slova, které tento pojem označuje. Zpravidla se jedná o první písmeno ruského nebo cizího slova (F – Francie). Asociační symboly představují nejpočetnější skupinu symbolů, která v plné míře odpovídá požadavkům na úspornost, přehlednost a univerzalitu. Jejich grafická podoba umožňuje spojit symbol s celou řadou pojmů („~“ - pohyb, vývoj, manévr apod.).

Poslední skupinu tvoří odvozené symboly. Odvozené symboly mohou vznikat několika způsoby: rozšířením významu základního symbolu (graficky se vyjadřuje zakroužkováním původního symbolu), konkretizací obecného významu

výchozího symbolu pomocí použití znaku mocniny (např. M – Mír, M^2 – mírové síly apod.), tvořením antonym negací významu výchozího symbolu (graficky se vyjadřuje jeho přeškrtnutím), spojením několika výchozích symbolů a rozšířením palety významů šipky a aplikací tohoto symbolu i na jiné kategorie, než kategorie predikátu (tak například svislá šipka směřující dolů nabývá časového významu a může znamenat „v současné době“, „ted“, „dnes“ atd.)

Daná klasifikace jako celek je možná zajímavější spíše z hlediska teorie než praxe. Poslední skupina symbolů ale podle našeho názoru zároveň představuje i zajímavý praktický přínos, jelikož nabízí tlumočnickům velmi flexibilní přístup k symbolům. Tlumočníci si mohou v souladu s ním vytvářet nové symboly (včetně symbolů ad hoc), aniž by zatěžovali svou paměť zcela novými znaky. Pokud je nám známo, žádný z předchůdců Min'jara-Beloručeva nevěnoval symbolům tolik pozornosti a nepřistupoval k nim tak systematicky. Později se přístupem Min'jara-Beloručeva k symbolům inspiroval Matyssek, když vytvářel vlastní systém notace, který se z větší části zakládá právě na symbolech.

V rámci klasifikace symbolů dle jejich hlavního účelu vyčleňuje Min'jar-Beloručev pět hlavních skupin: predikativní symboly (symboly, které označují děj; základem těchto symbolů je šipka), časové symboly (šest hlavních symbolů času), modální symboly (slouží k označení vztahu mezi sdělením a objektivní skutečností a k označení takových pojmů jako možnost, potřeba, jistota, nejistota), kvalitativní symboly (symboly kvalitativního hodnocení (velký, malý, slabý, obrovský apod.), zesilují nebo oslabují význam) a předmětné symboly (ostatní symboly, které nepatří do výše uvedených čtyř skupin, jejich množství a způsob zobrazení záleží na tlumočnickovi a oblasti, s níž pracuje). Tato klasifikace již poněkud připomíná klasifikaci symbolů navrhovanou Rozanem.

V rámci této podkapitoly jsme krátce představili systém tlumočnické notace zpracovaný Min'jarem-Beloručevem. Je vidět, že v některých bodech se překrývá s jinými systémy, kterými se autor přímo či nepřímo inspiroval. Je ale zjevné, že Min'jar-Beloručev představil i své vlastní návrhy – vyjádření syntaktických vztahů, propracovanou klasifikaci symbolů apod. Jednotlivá doporučení byla uspořádána do

jednotného a logického systému, který se vyznačuje promyšleností a pečlivostí, ale zároveň i flexibilitou.

4.2 Význam systému notace R. K. Min'jara-Beloručeva pro ruskou teorii a praxi tlumočení

Význam systému notace Min'jara-Beloručeva pro ruské tlumočení je neocenitelný. To, že před vznikem jeho systému, nebyla tlumočnická notace v SSSR známá, uvádí jak sám Min'jar-Beloručev, tak např. Alikinová ve své publikaci *Perevodčeskaja semantografija*:

Долгое время проблема, связанная с обучением устных переводчиков записи, считалась исчерпанной. В СССР работы упомянутых авторов [Herberta a Rozana – МН] не были переведены, а знакомство переводчиков с основными принципами записи состоялось благодаря работам Р.К. Миньяр-Белоручева. (...) В них автор обобщил опыт своих швейцарских коллег, первым введя в теорию отечественного переводоведения понятие «записей в последовательном переводе».

(Alikina 2006: 14)

Málokterý článek věnovaný tlumočnické notaci, který vyšel v SSSR nebo později v Rusku, se obešel beze zmínky o Min'jaru-Beloručevovi. Naprosta většina autorů, kteří se později snažili vypracovat vlastní systémy nebo psali o teoretické stránce notace, odkazovala ve svých pracích na Min'jara-Beloručeva. Alikinová v již zmíněné publikaci *Perevodčeskaja semantografija* píše:

Что касается современного состояния проблемы в отечественном переводоведении и практике перевода, опыт Р.К. Миньяр-Белоручева считается уникальным.

(Alikina 2006: 16)

Min'jar-Beloručev jednak přizpůsobil zásady ženevské školy potřebám ruského jazyka, jednak přišel s novými návrhy, jakými jsou např. klasifikace symbolů nebo způsoby vyjádření syntaktických vztahů. Ty se pak staly zdrojem inspirace pro další vědce a tlumočníky v Rusku i na mezinárodní úrovni.

5. Pokračovatelé R. K. Min'jara-Beloručeva v Rusku

5.1 A. P. Čužakin

5.1.1 Univerzální tlumočnická notace

Jedním z nejvýznamějších pokračovatelů Min'jara-Beloručeva v Rusku je Andrej Pavlovič Čužakin. V učebnici *Posledovaťelnyj perevod & skoropis* (2012) označuje svůj systém notace za univerzální, protože jej mohou využívat nejen tlumočníci, ale i novináři, studenti, asistenti atd. Lze tedy říct, že jde o systém, který je vhodný pro vytvoření záznamu k jakémukoli ústnímu projevu.

Jak sám autor uvádí, jeho systém se snaží reflektovat změny v oblasti tlumočnického zápisu, k nimž došlo od vydání knihy *Posledovaťelnyj perevod* Min'jara-Beloručeva v roce 1969. Do svého systému zapracoval Čužakin i vlastní zkušenosti.

Obecně lze říci, že systém tlumočnické notace navrhovaný Čužakinem je z velké části postaven na stejných základech jako systém Min'jara-Beloručeva. Na rozdíl od něj však Čužakinův systém není natolik propracovaný a detailní – nastiňuje spíše základní pravidla. Ve své příručce *Posledovaťelnyj perevod i skoropis* autor uvádí, že:

Переводческая скоропись – вещь сугубо индивидуальная, хотя и имеющая определенные закономерности. При этом она специфична, как специфичен ваш почерк, хотя буквы алфавита понятны всем, владеющим грамотой.

Скоропись не самоцель, а средство. Она никому не нужна, кроме вас самих, и «живет только дважды»: один раз, когда вы записали информацию и воспроизвели ее и вторично – если вы использовали ее для составления записи беседы или иного материала. Скоропись не панацея (cure-all), а гибкий инструмент, употребление которого зависит от вас и вашей оценки ситуации.

(Čužakin 2012: 59)

Dále se soustředíme na základní pilíře obou systémů a pokusíme se určit shody a rozdíly v přístupu obou autorů.

5.1.2 Jazyk notace

Zatímco Min'jar-Beloručev zaujímá v této otázce zcela jasné stanovisko, které ve svých pracích pečlivě odůvodňuje, je Čužakinův postoj mnohem liberálnější. V učebnici *Posledovatelnyj perevod i skoropis* uvádí:

В основе изучения и освоения УПС – исходный язык (родной при переводе с русского, английский при переводе на родной). В дальнейшем, по мере накопления опыта, – скорее английский в сочетании с русским, т.к. первый остается средством международного общения, он более емкий, гибкий, универсальный, (...). Впоследствии, однако, каждый переводчик сам выберет, какому языку отдать предпочтение на основе собственных индивидуальных особенностей, навыков и практического опыта.

(Čužakin 2012: 59)

Zde vidíme, že otázka jazyka není pro Čužakina nijak zvlášť důležitá a že v daném případě nechává definitivní rozhodnutí na tlumočnickovi. Tady bychom chtěli ještě jednou zdůraznit, že Čužakinův systém je poněkud „otevřenější“, než systém Min'jara-Beloručeva a mnohé z jím popisovaných zásad mají spíše povahu doporučení.

5.1.3 Vertikalismus a posun

Jak Min'jar-Beloručev, tak i Čužakin se shodují na tom, že klíčovými zásadami tlumočnické notace jsou vertikalismus a posun – s tímto názorem ostatně přišel už i Rozan. Min'jar-Beloručev i Čužakin trvají na tom, že při zápisu je potřeba dodržovat přímý slovosled a oba doporučují používat diagonální strukturu, tvořenou v první sekci skupinou podmětu a ve druhé sekci (vpravo a dole) skupinou přísudku. Třetí sekce je v Čužakinově systému vyhrazena pro předmět přímý a do čtvrté sekce se umísťuje předmět nepřímý. Ve srovnání se systémem Min'jara-Beloručeva je tedy Čužakinův systém v tomto ohledu poněkud striktnější, protože v systému Min'jara-Beloručeva mají pevně vyhrazená místa pouze podmět a přísudek. Několikanásobné větné členy Čužakin doporučuje zapisovat pod sebe. Radí také věty nebo základní myšlenky číslovat, aby je bylo jednodušší rozlišit.

5.1.4 Zkratky

Dalším prvkem Čužakinova systému jsou zkratky. Podle slov samotného autora se jeho systém zakládá na a) obecně používaných zkratkách a b) individuálních zkratkách. Čužakin doporučuje vytvořit co největší množství vlastních zkratek, které se budou opírat o široce používaná ustálená spojení. Obecně lze říci, že jeho přístup ke zkratkám neboli písmenným symbolům, jak je ve svých publikacích označuje Min'jar-Beloručev, je podobný přístupu Min'jara-Beloručeva. Jednou z jeho dalších rad je použití mnohovýznamových zkratek, tedy zkratek, jejichž význam se může v různých kontextech obměňovat. Například zkratka VIP, Very Important Person, může v závislosti na kontextu znamenat vysokého úředníka, člena delegace, důležitou osobu, hlavního hosta, úřední osobu atd. Stejnou koncepci mnohovýznamovosti symbolů nabízel i Min'jar-Beloručev (a před ním také Herbert). V učebnici *Posledovatelnyj perevod* v podkapitole věnované asociačním symbolům Min'jar-Beloručev uvádí:

Символы этой группы благодаря своему графическому выражению ассоциируются с некоторыми признаками, характерными для целого ряда понятий. Так, например, изображение волнообразной поверхности ассоциируется с *движением, развитием, маневром*; скрещенные сабли могут означать оружие, разоружение, войну; (...).

(Min'jar-Beloručev 1969: 256)

Můžeme říci, že zkratky v Čužakinově systému částečně přebírají roli, která je v systému Min'jara-Beloručeva určena pro symboly. Tato tendence je zřejmá i při pohledu na ukázkové zápisy, které oba autoři představují v přílohách. Počet symbolů v ukázkách Čužakina je téměř zanedbatelný, kdežto u Min'jara-Beloručeva tvoří symboly kolem 50 % notace.

5.1.5 Zkracování

Kromě obecně používaných a vlastních zkratek doporučuje Čužakin používat slova ve zkrácené podobě. Jedním ze způsobů, jak dosáhnout snížení počtu písmen,

je použití krátkých nebo zkrácených slov, kterým říká „teleskopická slova“ (jako např. pro – professional, demo – demonstration apod.).

Dalším způsobem, který autor doporučuje používat při zápisu tzv. přesných informací (прецизионная информация – tento termín používá Čužakin pro informace, které Danica Seleskovitchová označovala za „rozinky v bábovce“, tj. jména, názvy, číslovky apod.), je zapisovat pouze souhlásky (nedoporučuje však vypouštět samohlásky na začátku a na konci slova). Stejný způsob navrhuje ve svých publikacích i Min'jar-Beloručev, na nějž ostatně odkazuje i sám Čužakin.

5.1.6 Symbols

Čužakin sice nabízí některé symboly, které se v tlumočnické notaci používají již delší dobu a které lze najít i v systému Min'jara-Beloručeva, jako např. „o“ – kongres, sjezd, schůze, „X“ – válka, konflikt nebo „?“ – problém, nicméně varuje před přetížením tlumočnickovy paměti podobnými symboly a vytvořením jakéhosi „třetího jazyka“ (což byl přístup, který zvolil např. Heinz Matyssek).

Obecně lze říci, že symboly hrají v systému Čužakina mnohem menší roli než v systému Min'jara-Beloručeva. Jak již bylo zmíněno výše, Čužakinův systém se z větší části zakládá na zkratkách.

Pokud bychom měli shrnout výsledky srovnání obou popisovaných systémů, můžeme konstatovat, že oba systémy se navzájem velmi podobají. Čužakin vychází ze stejných základů a v několika případech i sám odkazuje na Min'jara-Beloručeva. Mezi systémy se vyskytuje i několik rozdílů, protože Čužakin upravuje jednotlivé principy v souladu s vlastními představami a zkušenostmi, jde však pouze o nuance. Autor nastiňuje jednotlivé možnosti a tipy, ale finální volbu často nechává na tlumočnících. Zatímco systém Min'jara-Beloručeva je propracovaný do nejmenších detailů, systém Čužakina je „otevřenější“. Za velmi přínosnou považujeme i část, která v příručce následuje po teoretickém popisu systému a která obsahuje praktická cvičení, v nichž autor rozvíjí svůj systém a vysvětluje jeho použití na konkrétních příkladech.

5.2 Je. N. Sladkovskaja

Jelena Nikolajevna Sladkovskaja shrnula své názory na tlumočnickou notaci v článku *Osnovnyje smyslovyje komponenty vyskazyvanija, perevodvheskaja transformacija i zapis pri posledovatelnom perevode*, který ve Sbírce vědeckých článků v roce 1986 vydal Moskevský státní institut cizích jazyků M. Thoreze. V tomto článku autorka píše, že jakýkoli proces tlumočení je ve značné míře předurčen mírou úspěšnosti analýzy výchozího sdělení, a že o konsekutivním tlumočení to platí dvojnásob, protože délka projevu a to, že se pronáší pouze jednou, komplikují proces tlumočení ještě více. Proto považuje tlumočnický zápis za jednu z klíčových etap konsekutivního tlumočení. Nejedná se však výhradně o mechanickou stránku notace. Sladkovskaja naopak poukazuje na to, že notace je v podstatě výsledkem tlumočnické analýzy proneseného projevu, a tak má její zkoumání přínos nejenom pro praxi, kde přispívá k vypracování optimálního modelu notace, ale i pro teorii, protože umožňuje nahlédnout do procesu analýzy výchozího textu, který obvykle zůstává skrytý.

V článku autorka připomíná hlavní zásady tlumočnické notace tak, jak je popsal Min'jar-Beloručev ve své publikaci *Posledovatelnyj perevod* z roku 1969 (a které jsme již popsali výše), a soustřeďuje se převážně na vertikalismus, posun a transformaci. Uvádí, že samotný princip vertikalismu a posunu je v podstatě realizací mechanismu transformace, který předpokládá přepis vět s přímým slovosledem a v rámci kterého je pro každý větný člen vyhrazeno určité místo. Sladkovskaja konstatuje, že princip vertikalismu je založen na syntakticky podmíněném přístupu a odráží tak syntakticko-sémantické transformace probíhající v mysli tlumočnicka. Sama však navrhuje poněkud odlišný přístup. Doporučuje, aby se tlumočníci při zachování principu vertikalismu soustředili na sémantickou strukturu, nikoli na strukturu syntaktickou. Autorka své stanovisko dokládá výsledky psychologických experimentů, které svědčí o tom, že v rámci procesu vizuálního nebo sluchového vnímání lidé vnímaný text převádějí do jakéhosi vnitřního kódu a při tomto převodu pracují se sémantickými kategoriemi, jež se opírají o klíčová slova textu. Experimenty rovněž potvrzují to, že hlavními nositeli významu jsou zpravidla podstatná jména a slovesa. Na základě výše uvedeného navrhuje autorka přistupovat

k notaci z hlediska sémantiky. Toto hledisko, které Sladkovskaja rozvinula na základě vlastních tlumočnických zkušeností a v průběhu výuky konsekutivního tlumočení na Moskevském státním institutu cizích jazyků M. Thoreze, zachovává z formální stránky princip vertikálního a posunu rozvinutý Min'jarem-Beloručevem. Sladkovskaja však nevyzdvihuje grafické oddělování syntaktických prvků (podmětu, přísudku apod.) a soustředění se na povrchní syntaktickou strukturu věty. Místo toho doporučuje, aby se stejným způsobem vyčleňovaly složky logického trojčlenu výchozího sdělení. Takovými složkami jsou podle ní činitel, činnost a objekt. Sémanticko-syntaktické schéma tak bude vypadat následovně:

Činitel

Činnost

Objekt

Poslední položka nemusí být obsažena. Takový přístup podle názoru autorky odstraňuje rozdíly mezi gramatickými (syntaktickými) kategoriemi a kategoriemi logickými a umožňuje tlumočnickovi odpoutat se od povrchové syntaktické struktury výchozího textu. Informace, které se vztahují k jednotlivým složkám trojčlenů, označuje Sladkovskaja slovem „určovatel“ (определитель) a doporučuje je uvádět v závorkách nad příslušným trojčlenem s posunem vpravo:

Činitel^(určovatel)

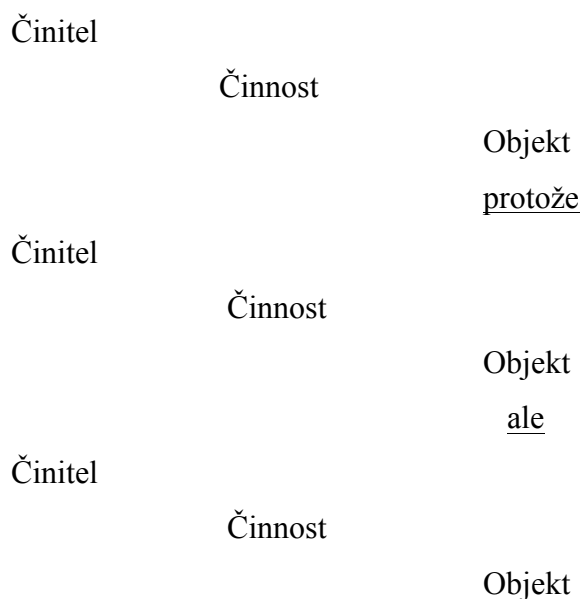
Činnost^(určovatel)

Objekt^(určovatel)

Sladkovskaja rovněž zdůrazňuje, že složky trojčlenu jsou širokou kategorií, takže např. do položky objektu může patřit jak objekt činnosti, tak její adresát nebo účel.

Všechny složité syntaktické struktury mohou být podle autorky v rámci povrchové struktury sdělení nahrazeny několika jednoduchými strukturami. Souřadný vztah v rámci jednoduché věty doporučuje autorka zaznamenávat v notaci vertikálně bez posunu, tj. zapisovat složky pod sebe. Z grafického hlediska je tento

návrh podobný doporučením Min'jara-Beloručeva, který navrhoval stejný postup v případě několikanásobných větných členů. Souřadné souvětí se poznamenává formou několika jednoduchých vět. Vedlejší věty v rámci podřadných souvětí se uvádějí buď jako určovatele hlavních složek trojčlenu, k nimž se vztahují, nebo se zaznamenávají na samostatný řádek, pokud se jedná o věty rozvité. Poznamenané souvětí tak může vypadat následovně:

Toto schéma, které autorka navrhla ve svém článku, má představovat základní model zjednodušeného tlumočnického zápisu. Způsoby zaznamenávání jednotlivých prvků považuje Sladkovskaja za druhotný aspekt. Nabízí sice několik znaků (jako např. „ [“ pro budoucí čas nebo „] “ pro minulý čas), ale obecně zdůrazňuje, že každý tlumočník si může sám zvolit, jestli bude používat symboly navrhované některými z autorů systémů tlumočnické notace, např. Rozanem nebo Min'jarem-Beloručevem, nebo zda si zvolí své vlastní.

Pozornost si zaslouží část článku, v níž se Sladkovskaja věnuje samotnému procesu tvorby tlumočnického zápisu. Sladkovskaja spatřuje jistou podobu mezi simultánním a konsekutivním tlumočením s notací, protože v obou případech se jedná o souběžnou realizaci několika činností – poslechu a mluvení v případě simultánního tlumočení a poslechu a zaznamenávání transformovaného sdělení v případě konsekutivního tlumočení. Vzhledem k tomu, že tlumočník začíná

zaznamenávat jednotlivé myšlenky už v momentě, kdy řečník pronese první slova, nabývá na významu rovněž mechanismus prognózování, který je nesmírně důležitý v simultánním tlumočení. V tomto ohledu se autorčin přístup k notaci poněkud liší od přístupů některých západních translatologů, kteří doporučovali nejdříve celou myšlenku vyslechnout a pochopit a až potom ji krátce shrnout v notaci. Proces notace v podání Sladkovské má však poněkud jinou podobu. Odráží se v něm i další aspekt, který autorka považuje za jeden ze základních bodů svého systému, a sice přiřazování jednotlivých významových celků ke klíčovým opěrným bodům sdělení (v článku používá pojem „стяжение смыслов“). Podle autorky může proces vypadat takto: jakmile tlumočnický uslyší začátek věty, např. „Včera na večerním zasedání pracovní skupiny číslo 2...“, předběžně zhodnotí její pravděpodobnou strukturu a zařadí tento obrat na místo určovatele činnosti. Struktura zápisu tak bude vypadat následovně:

Něco

(včera

večerní zasedání skupiny č.2)

se stalo

Jak se postupně věta rozvíjí, doplňuje tlumočnický ostatní položky na předem určená místa.

Hlavními body systému notace navrhovaného Sladkovskou jsou tak transformace věty na logický trojčlen, přiřazování jednotlivých významových celků ke klíčovým opěrným bodům a nahrazování slov a slovních spojení zkratkami a symboly. Nejpodstatnějším přínosem Sladkovské v oblasti tlumočnické notace a zároveň nejzásadnějším rozdílem mezi jejím systémem a systémem Min'jara-Beloručeva je sémanticky založený přístup k notaci. Zatímco někteří jiní autoři včetně Min'jara-Beloručeva prosazují uspořádání slov nebo celku v zápisu v souladu s jejich syntaktickou funkcí ve větě, Sladkovskaja založila svůj systém na složkách logického trojčlenu, který se opírá o sémantický základ věty, nikoli o její syntaktickou strukturu.

Posledním aspektem článku Sladkovské, o kterém bychom se chtěli zmínit, je role paměti v tlumočnické notaci. Sladkovskaja výslovně uvádí, že otázka paměti

přesahuje rámec tématu, kterým se zabývá ve svém článku, jelikož vyžaduje zvláštní experimentální výzkum, ale konstatuje, že v tlumočnických kruzích je obecně známým faktem to, že:

...случайное столкновение с давно забытым рабочим переводческим блокнотом вызывает у его владельца не просто воспоминание о некотором событии в его переводческой практике, но при желании или необходимости, переводчик может с большой степенью точности воспроизвести по записям текст, зафиксированный в нем или осуществить перевод по этим записям.

(Sladkovskaja 1986: 74)

V souvislosti s tím připomíná i takový druh tlumočení, jako tzv. konsekutivní tlumočení posunuté v čase, kdy tlumočnický projev na samotném zasedání, ale diktuje jej sekretářce o několik hodin později po skončení zasedání. Takový pohled na notaci je zcela odlišný od pohledu mnoha západních vědců, kteří často zdůrazňují dočasnou povahu notace. Např. Danica Seleskovitchová s Marianne Ledererovou ve své knize *A Systematic approach to teaching translation* uvádějí:

An interpreter's notes can be used only in the few minutes following the speech to be interpreted. Once the speaker has finished, the speech is more present in the mind of the interpreter than in his notes. ... A few days later, even the interpreter who took them will barely be able to recall all the associations of ideas which they prompted when he took them.

(Seleskovitch, Lederer 1995: 28)

Podobný názor zastává i Jean Herbert, který se o poznámkách tlumočnických vyjadřuje takto:

They are exclusively intended for immediate use, to serve as mile-stones in a speech which is still quite fresh to the mind. It is quite unnecessary that the interpreter should still be able to read them a year, or a month, or a day, or even an hour after he has finished his translation.

(Herbert 1952: 34)

Je rovněž pozoruhodné, že názor Čužakina na tlumočnickou notaci je v tomto konkrétním aspektu poněkud podobný názoru Sladkovské. Čužakin píše, že notace

...никому не нужна, кроме вас самих, и «живет только дважды»: один раз, когда вы

записали информацию и воспроизвели ее и вторично – если вы использовали ее для составления записи беседы или иного материала.

(Čužakin 2012: 59)

Pokud však porovnáme způsob, jakým tito dva ruští autoři přistupují k notaci (respektive převážně k její struktuře) s přístupem jejich západních kolegů, uvidíme, že ruské systémy jsou poněkud striktnější, zvláště pokud jde o rozmístění jednotlivých prvků na stránce a o strukturu zaznamenaných úseků. Většina západních vědců sice předkládá jednotlivá pravidla, současně ale vždy zdůrazňuje individuální povahu notace a někdy dokonce i její jistou spontánnost. Tlumočnická notace vyučovaná na západních školách má rovněž tendenci být kondenzovanější, jelikož mnozí ze západních představitelů kladou velký důraz na použití klíčových slov nebo znaků, které pak mohou napovědět tlumočnickovi znění celé věty nebo odstavce. Tak např. Danica Seleskovitchová a Marianne Ledererová ve své příručce *A systematic approach to teaching interpretation* píší:

Noting a sign of some kind (a word, symbol or picture) can help the interpreter recall an entire passage of discourse. Interpreters also note „key” words, certain words or parts of words, not to render them as such, but to represent whole ideas which they can then express freely in their interpretation.

(Seleskovitch, Lederer 1995: 30)

V podobném duchu se vyslovuje i Daniel Gile:

It should be made clear to beginners from the start that notes taken during consecutive are not a comprehensive or „balanced“ or „logical“ representation of the content of the source speech. They are only cues that will help them recall content which is basically stored in their memory (except for some names, numbers, etc.).

(Gile 2005: 138)

Ve srovnání s přístupem mnoha západních vědců tedy systémy notace navrhované ruskými translatology působí mnohem striktnějším dojmem a jsou strukturovanější. Je pochopitelné, že zápis, v němž mohou jedno slovo nebo symbol zastupovat celý odstavec, nelze využít s delším časovým odstupem a navíc na jeho základě sepsat např. protokol ze schůze. Znaky, které vyvolaly jisté asociace během

tlumočení, se nemusí podařit udržet v paměti i po uplynutí delší doby. Systémy ruských odborníků mají pevnější výstavbu a mají tendenci určovat pevné místo pro jednotlivé součásti věty, ať už na základě syntaxe (Min'jar-Beloručev, Čužakin) nebo na základě sémantiky (Sladkovskaja). Zde je však důležité poznamenat, že Min'jar-Beloručev (i přesto, že jeho systém byl velmi strukturovaný a důsledný, jak zde již několikrát zaznělo) se nikdy nevyslovoval pro to, aby měl systém notace nějakou jinou funkci (sestavování protokolů a záznamů po schůzi, použití při konsekutivním tlumočení posunutém v čase apod.), kromě své funkce primární.

Systém navrhovaný Sladkovskou představuje podle našeho názoru zajímavý přínos, protože se opírá o obecná doporučení v oblasti tlumočnické notace vypracovaná a vyzkoušená předchozími generacemi tlumočnicků a translatologů, ale zároveň nabízí nový úhel pohledu a způsob vnímání výchozího projevu (prostřednictvím sémantických kategorií). Pozoruhodné je i to, že autorka nenahlíží na systém zápisu jako na pouhou mechanickou pomůcku, která plní pouze praktickou funkci, ale zdůrazňuje i jeho potenciál pro zkoumání procesu analýzy výchozího textu.

5.3 S. A. Burljajová

Svetlana Anastasjevna Burljajová je tlumočnice, vedoucí katedry tlumočení a překladu z francouzštiny na Moskevské státní lingvistické univerzitě a autorka několika vědeckých prací a článků v oblasti tlumočení. Ve svých pracích se mimo jiné věnovala i otázkám tlumočnické notace. V článku Последовательный перевод=переводческая запись?, který je součástí sbírky vědeckých článků *Tetradí perevodčika* z roku 1999 napsala, že role tlumočnické notace by neměla být přeceňována. Poukázala na to, že zkušení tlumočníci vynakládají mnohem větší úsilí na analýzu textu, zapamatovávání smyslu a jeho přesnou reprodukci. Tlumočnická notace je pouhou pomůckou pro paměť a není tedy samoučelná. Tento názor Burljajové se tedy vůbec neliší od výše popsaných názorů jejích předchůdců. Autorčin pohled na praktickou stránku notace můžeme odvodit ze cvičení, která navrhuje ve své publikaci *Francuzskij jazyk. Ustnyj perevod. Perevodčeskaja zapis* z roku 2005 a která jsou určena pro studenty tlumočení starších ročníků. V první sadě cvičení představuje způsob zkracování slov prostřednictvím eliminace

redundantních samohlásek, což je způsob, který aktivně doporučoval Min'jar-Beloručev a který byl jedním z východisek jeho systému. Pozoruhodné je, že na rozdíl od Min'jara-Beloručeva zohledňuje Burlajová ve své příručce i možnosti zápisu v cizím jazyce. Navrhuje cvičení jak pro zápis v ruštině, tak pro zápis ve francouzštině. Pokud zápis probíhá ve francouzštině, pak autorka doporučuje poznamenávat si buď několik prvních písmen slova (volume – vol.) nebo začátek a konec slova (comité – c^{té}). Druhý ze způsobů (začátek a konec slova) navrhoval ve své příručce již Rozan.

Dále autorka představuje zásady vertikálního posunu, které jsou v té či jiné formě přítomné snad ve všech významných systémech notace. Uvádí, že je potřeba poznamenávat význam sdělení, nikoli gramatickou strukturu, a dává přednost zaznamenávání struktury věty na základě tzv. sémantické syntaxe. V tomto aspektu je její systém bližší systému Sladkovské než systému Min'jara-Beloručeva nebo Čužakina.⁴ Hlavními prvky významové struktury, které Burlajová doporučuje zaznamenávat, jsou subjekt, predikát a objekt. Struktura věty při zápisu by tak podle autorky vypadala následovně:

subjekt

predikát

objekt

Věta typu “*Návrh byl rozpracován ministerstvem.*” by proto podle autorky mohla mít v zápisu následující strukturu:

Ministerstvo

rozpracovalo

návrh

⁴ Podobný přístup ke složkám vertikální struktury zastává ve svém článku *Sistema perevodčeskoj skoropisi s pozicij psihologii vosprijatija reči* z roku 2015 i V. Jermolovičová, která také navrhuje zaznamenávat jednotlivé složky věty v souladu s její logickou strukturou, nikoli v souladu se strukturou syntaktickou. Největším rozdílem mezi jejím systémem a systémy Burlajové a Sladkovské je však to, že v rámci vertikální struktury s posunem doporučuje na prvním místě poznamenávat úvodní informace (nejčastěji se jedná o příslovečné určení času a místa) a pak standardně následují logický podmět, logický přísudek a na třetím místě předmět a příslovečné určení.

Slova, která se vztahují k hlavním členům základní struktury (tj. k subjektu, predikátu nebo objektu), doporučuje stejně jako Min'jar-Běloručev poznamenávat vpravo od příslušného hlavního slova. Pokud je takových slov vztahujících se k hlavním členům více, uvádějí se pod sebe bez ohledu na to, jestli se jedná o několikanásobný větný člen. Složky několikanásobného větného členu se rovněž zapisují pod sebe.

Ve cvičeních, která autorka předkládá, je věnována velká pozornost i vyjádření syntaktických vztahů uvnitř věty. Zde je rovněž velice patrný vliv systému Min'jara-Běloručeva. Jako příklad můžeme uvést způsob vyjádření kauzálních vztahů šikmou čarou:

Vzhledem ke lhůtě na vypracování tohoto zadání jsme neměli čas na podrobnou analýzu.

Lhůta na vypracování tohoto zadání

neměli jsme čas na podrobnou analýzu

Autorka stejně jako Min'jar-Beloručev rozšiřuje oblast působnosti tohoto symbolu i na některé jiné druhy vztahů, např. na podmínkové konstrukce nebo na označení přípustkového vztahu (při označení přípustkového vztahu se šikmá čára dvakrát přeškrtně):

Pokud se bude situace vyvíjet podle plánu, dokončíme všechny projekty včas.

Pokud

Situace se bude vyvíjet podle plánu

všechny projekty dokončíme včas

Akcie velkých společností klesly, přestože centrální banka opět snížila úrokové sazby.

Akcie velkých společností klesly

centrální banka opět snížila úrokové sazby

Ze cvičení je rovněž patrné, že Burljajová přikládá velký význam používání symbolů. V rámci cvičení postupně představuje např. obecné symboly, symboly času, reakce, negace, modality, symboly politické, matematické atd. Nejedná se však o nějak přehnaně složitý systém. Symboly, které představuje Burljajová jsou jednoduché a dobře známé tlumočnickům používajícím tlumočnický zápis (šipky, matematické symboly, křížky, kroužky, otazníky apod.). Autorka se však podrobně věnuje způsobům a mechanismům jejich použití a různým kombinacím několika jednoduchých symbolů, díky nimž lze obsáhnout co nejvíce pojmů pomocí relativně omezeného počtu symbolů. Jako příklad lze uvést kruh, který umožňuje zobecnit význam jiných symbolů (např. \square – země, \bigcirc – celý svět, zeměkoule). I při práci se symboly je patrné, že se autorka opírá o systém navržený Min'jarem-Beloručevem, který však upravila a doplnila o některé kategorie (např. o kategorii reakce).

Pokud se pokusíme shrnout přístup autorky k tlumočnické notaci, lze říci, že její systém se z velké míry zakládá na systému Min'jara-Beloručeva. Nejpodstatnějšími rozdíly jsou struktura věty při zápisu a jazyk notace.

6. Metody nábiku konsekutivního tlumočení navrhované R. K. Min'jarem-Beloručevem

Kromě systému tlumočnického zápisu se Min'jar-Beloručev ve své praxi a později i ve svých publikacích rovněž věnoval zkoumání procesu konsekutivního tlumočení v obecné rovině a didaktice tlumočení. Dlouhá léta vyučoval tlumočení na vysokých školách a své zkušenosti shrnul v několika publikacích. Ve své monografii *Posledovatelnyj perevod. Teorija i metody obučenija* z roku 1969, která byla jednou z prvních knih o tlumočení vydaných v Sovětském svazu, vyčleňuje čtyři složky, které považuje v procesu konsekutivního tlumočení za nejpodstatnější: výchozí sdělení (tj. informaci zakódovanou v jazyce č.1, poslech výchozího sdělení za účelem jeho následného přenosu (dekódování), kódování předaného sdělení pomocí systému notace a výchozí sdělení (převod sdělení do jazyka č.2, které označuje za „ústní kódování“).

Po podrobném zkoumání těchto čtyř složek dospěl Min'jar-Beloručev k pěti zásadním zákonitostem příznačným pro proces tlumočení. Těmito zákonitostmi podle autora jsou: 1. Poslech v konsekutivním tlumočení probíhá v podmínkách jednorázovosti a krátkodobosti percepce, která se navíc odehrává souběžně s pořizováním zápisu. 2. Cílem poslechu při konsekutivním tlumočení je vyčlenit hlavní body sdělení na základě analýzy smyslu. 3. Zapamatovávání si informací se při konsekutivním tlumočení dosahuje prostřednictvím vyčleňování hlavních bodů sdělení a opírá se o neverbální paměť. 4. Přepínání mezi jazyky předpokládá jak verbální tak motoricko-grafickou reakci a opírá se i o specifické asociace. 5. Pro přednesení přetlumočeného projevu je příznačná jednorázovost, projev je produkován souběžně se čtením poznámek a je definován řečovou kulturou tlumočnicka a komplexem jeho znalostí gramatických a lexikálních jevů.

Na základě zjištěných zákonitostí vytvořil Min'jar-Beloručev systém cvičení, který považuje za přípravnou etapu (tato etapa předchází výuce tlumočnické notace). V rámci této přípravné etapy jsou cvičení rozdělena do pěti skupin, z nichž každá skupina je zaměřena na jednu ze zákonitostí zjištěných autorem a popsanych výše. Probereme je tedy postupně.

6.1 Poslech v podmínkách jednorázovosti a krátkodobosti percepce

První skupina cvičení je zaměřena na poslech v podmínkách jednorázovosti a krátkodobosti percepce a sestává se ze tří jednotlivých cvičení. Zde je potřeba připomenout, že na rozdíl od některých západních tlumočnických škol⁵ prosazovala ruská škola tlumočení oběma směry. Proto Min'jar-Beloručev doporučuje poslechová cvičení jak pro ruštinu, tak pro cizí jazyk. Autor nicméně zdůrazňuje (a zde se jeho postoj neliší od postoje Danicy Seleskovitchové, která považovala perfektní znalost obou jazyků za samozřejmost a za pouhý předpoklad pro zvládnutí profese tlumočnicka), že tlumočení se může vyučovat pouze za podmínky znalosti obou jazyků a že poslechová cvičení v rámci vysokoškolské přípravy tlumočnicků se musí věnovat jen takovým rysům poslechu, které jsou specifické pro konsekutivní tlumočení, a v žádném případě nemají mít za cíl naučit studenty rozumět cizí řeči. Za faktory specifické pro konsekutivní tlumočení považuje např. relativní rozsáhlost sdělení a jeho monologickou povahu, nutnost souběžně poslouchat a dělat si poznámky, existenci tzv. "přesných slov" (např. jmen nebo číslovek) a v neposlední řadě i tzv. jednorázovost, tedy nutnost porozumět textu a zapamatovat si ho hned napoprvé. Tento aspekt konsekutivního tlumočení zdůrazňují ve své publikaci *A systematic approach to teaching interpretation* i Danica Seleskovitchová a Marianne Ledererová, které píší:

The spoken word is not meant to be linguistically analyzed, nor listened to a second time. (...)
The spoken word may be compared to a binary proces: a statement is either understood immediately, or not understood at all.

(Seleskovitch, Lederer 1995: 71)

Právě proto navrhuje Min'jar-Beloručev v rámci přípravné etapy zaměřit se nejdříve na cvičení, která pomohou studentům trénovat výše uvedené dovednosti. Prvním cvičením v rámci první skupiny je překlad nahrávek. V rámci tohoto cvičení překládají studenti nahrávky, přičemž počet přehrávání není nijak omezen. Díky tomuto cvičení lze podle Min'jara-Beloručeva vhodným způsobem nacvičit

⁵ Např. Jean Herbert ve své příručce *The Interpreter's Handbook* uvádí:

The interpreter is under an obligation to be an authority on the language he speaks. So far as possible, and with few exceptions, he should speak only in his mother tongue.

(Herbert 1968: 61)

porozumění cizojazyčným projevům za ztížených podmínek a zároveň natrénovat přepínání mezi jazyky. Další přínos vidí autor v tom, že spoje mezi jazyky, které se u studentů vytvářejí v důsledku opakovaného poslechu, se stávají součástí jejich pracovní slovní zásoby.

Druhým cvičením první skupiny je překlad diktovaného textu. V rámci tohoto cvičení diktuje vyučující větu po větě a studenti je v pauzách mezi větami překládají (aby to stihli, musí souběžně poslouchat a psát, čímž trénují i mechanismus rozdělení pozornosti). Tentokrát však mají možnost poslechnout si text pouze jednou. Podobný princip postupnosti navrhuji v již zmíněné příručce *A systematic approach to teaching interpretation* i Danica Seleskovitchová a Marianne Ledererová, které píší:

Having the students listen to the same passage more than once to confirm the sense is the very first step in their training: they must then learn to listen correctly the first time around so that they can grasp the sense immediately.

(Seleskovitchová, Ledererová 1995: 6)

Každá věta se čte pouze jednou, takže se studenti učí používat neverbální paměť a zapamatovávat si smysl, nikoliv jednotlivá slova. S podobnou myšlenkou se opět můžeme setkat u Seleskovitchové a Ledererové, které však varují před používáním příliš krátkých vět:

Very short sentences should be avoided at first, otherwise the students may develop an unfortunate tendency to try to memorize words.

(Seleskovitch, Lederer 1995: 4)

Třetím a posledním cvičením v rámci první skupiny je cvičení, které se soustřeďuje na tzv. přesná slova. Přesná slova se dělí do pěti skupin (názvy měsíců, dnů v týdnu, jména politických a veřejných činitelů, zeměpisné názvy a národní reálie). Ke každé ze skupin se přistupuje rozdílně, nicméně hlavním způsobem nacvičování zůstává již známý princip poslechu a zápisu. Toto cvičení lze považovat za dobrou ukázkou důkladnosti přístupu autora, který se stejně jako v případě tlumočnické notace nesoustřeďuje jenom na základní zásady, ale věnuje rovněž

velkou pozornost detailům a umožňuje tak studentům nacvičit si postup na velmi konkrétních případech (jména veřejných činitelů, zeměpisné názvy apod.), s nimiž se ve své praxi zaručeně setká každý tlumočník.

6.2 Analýza smyslu sdělení

Druhá skupina cvičení je zaměřena na rozvíjení schopnosti analýzy smyslu sdělení. Důležitost tohoto aspektu zdůrazňují mnozí odborníci, a to jak teoretikové, tak i tlumočníci z praxe. Jedním z nejznámějších zastánců takového přístupu k tlumočení byla bezpochyby D. Seleskovitchová, jejíž přístup k tlumočení a k jeho výuce byl na teorii smyslu a mechanismu deverbilizace bezprostředně založen. V publikaci *A systematic approach to teaching interpretation* Seleskovitchová a Ledererová píše:

Before students of interpretation are introduced to the techniques of consecutive and then simultaneous interpretation, they must first learn how to analyze and understand what they hear.

(Seleskovitch, Lederer 1995: 1)

(...)

Listening for *sense* is something that can be learned: students are first shown how to disentangle a statements's sense from the words used to convey it, and how to recognize what is essential and what is of secondary importance. (...) Listening for sense is the key to all modes of interpretation. The teacher's very first task is to teach the students this critical skill.

(Seleskovitch, Lederer 1995: 2)

Můžeme si všimnout, že v tomto konkrétním aspektu výuky jsou si názory Seleskovitchové a Min'jara-Beloručeva poměrně blízké, jelikož druhá skupina cvičení rozpracovaná autorem je zaměřena právě na systematické nacvičování schopnosti vyčleňovat hlavní významové body výchozího sdělení, které tvoří jeho významový základ. Autor rovněž poukazuje na to, že proces, kdy se student učí vyčleňovat hlavní významové body, často probíhá neřízeně, a proto se často stává, že se studenti místo důležitých významových jednotek soustředí na jednotky druhořadé. Na daný jev poukazovaly i Seleskovitchová s Ledererovou:

There is more than one way to listen. Selective listening is the most common, where the listener simply retains the salient points and can recall them if need be – this is the way students listen to college level seminars and lectures. Somebody involved in a discussion listens in a different way, perceiving the consequences of what is said, agreeing or disagreeing and remembering only those particular points which he intends to use to support or counter an argument. Another listener might focus on words themselves, considering their appropriateness or privately indulging in word-play, or he might listen with the ear of a grammar expert.

(Seleskovitch, Lederer 1995: 2)

Úkolem čtyř cvičení, u nichž se nyní zastavíme, je tak právě předejít náhodné volbě a naučit studenty přistupovat k vyčleňování hlavních významových bodů systematicky a vědomě.

V rámci prvního cvičení druhé skupiny předkládá vyučující studentům slovní spojení, která je potřeba nahradit jedním nebo dvěma slovy. Nacvičování nejdříve probíhá v rámci jednoho jazyka (mateřštiny). Později mohou být studenti požádáni, aby nabízeli alternativy již v cílovém jazyce. V tomto případě jde o tlumočení jako takové. Takové transformování má za úkol odnaučit studenty tlumočit sdělení mechanicky, nutí je myslet neverbálně a neopírat se pouze o verbální paměť. Ukazuje jim rovněž jednu z metod jazykové komprese, která je nezbytným prvkem neverbálního zapamatování.

Druhým cvičením této skupiny je sumarizace (микрореферирование). V rámci tohoto cvičení dostane student psaný text o délce 25–40 slov a má za úkol shrnout jeho hlavní myšlenku jen několika slovy. Navazuje tedy na předchozí cvičení, ale vyžaduje již použití několika různých metod analýzy smyslu. Jedná se tak v podstatě o zautomatizování jedné ze základních dovedností tlumočnicka – schopnosti analyzovat výchozí sdělení a nacházet v něm jádro, které musí být zachováno a přetlumočeno. I v případě tohoto cvičení pracují studenti pouze v rodném jazyce, díky čemuž se mohou soustředit výhradně na analýzu sdělení a hledání hlavní myšlenky, aniž by se zbytečně rozptylovali dalšími požadavky. Podobný přístup navrhuje v současné době např. i Daniel Gile, který doporučuje v počáteční etapě při nácvičení konsektivního tlumočení „pouze reprodukovat texty ve stejném jazyce, protože to studentům umožňuje lépe se soustředit na analýzu textu a

jeho strukturu a na převedení základní informace“ (Čeňková 2001: 101). Jako další výhodu jednojazyčných cvičení uvádí Gile to, že studenti nemohou odůvodňovat své chyby potřebou přepínat mezi jazyky:

...such exercises need not to be conducted with a target language different from the source language. Students can be asked to reword the source-language speech into a target speech in the same language. The advantage of this procedure is that the mechanisms of memory and the importance of the comprehension of the „logic“ of the speech can be demonstrated: in such exercises, students cannot incriminate language switching in the problems they experience (in particular misunderstandings and logical contradictions).

(Gile 2005: 131)

Třetí cvičení je založeno na převyprávění textu, který studenti dostávají v psané podobě. Stejně jako předchozí cvičení i toto cvičení probíhá pouze v jednom jazyce a důraz se klade na použití jiných lexikálních prostředků než těch, které byly použity v původním textu. Cvičení tak navazuje na první cvičení z této skupiny, v němž studenti nacvičovali transformaci jednotlivých slovních spojení. Úkolem cvičení je naučit studenty, aby se odpoutali od formální stránky projevu. Tato schopnost jim pak v budoucnu umožní zvládnout situace, kdy jim v cílovém jazyce budou chybět vhodné ekvivalenty, jelikož budou schopni vyjádřit myšlenku prostředky, jež budou mít k dispozici. V rámci tohoto konkrétního cvičení však studenti pracují pouze v jednom jazyce, což jim umožňuje soustředit se výhradně na mechanismus nahrazování, aniž by se jejich pozornost rozptylovala vyhledáváním ekvivalentů v cizím jazyce. Podstata tohoto cvičení je velice blízká konceptu deverbalizace Danicy Seleskovitchové, která v příručce napsané ve spolupráci s Ledererovou uvádí:

The process of interpretation involves the perception of the ideas, or sense, expressed in discourse. As the sense is perceived, the verbal forms used to convey it fall away, leaving only a bare consciousness from which the interpreter can then spontaneously express that sense, unrestrained by the form of the source language.

(Seleskovitch, Lederer 1995: 24)

Zde je rovněž potřeba dodat, že i sám Min'jar-Beloručev ve svých publikacích opakovaně používá pojem „deverbalizace“ a svou výuku zakládá z velké

části právě na tomto konceptu, což je patrné i z uvedeného systému cvičení. Na rozdíl od Danicy Seleskovitchové však neopomíjí ani lingvistickou stránku a soustřeďuje se i na jednotlivé jazykové problémy, které vznikají v příslušných jazykových kombinacích. To je patrné mimo jiné ze cvičení čtvrté skupiny, zaměřené na nacvičování přepínání mezi jazyky.

Posledním cvičením v rámci druhé skupiny je tlumočení po odstavcích. Toto cvičení se již blíží tlumočení jako takovému. Vyučující nejprve přečte kratší odstavec v cizím jazyce (ze začátku délka odpovídá cca 30–40 slabikám) a studenti ho následně musí přetlumočit. Cvičení je koncipováno rovněž jako paměťové a předpokládá se, že při jeho plnění se budou studenti opírat o dovednosti získané v rámci nácviku sumarizace. Aby si zapamatovali obsah celého odstavce, musí totiž dokázat nalézt v úryvcích opěrné body.

6.3 Vyčleňování hlavních bodů sdělení a neverbální paměť.

Třetí skupina cvičení je věnována nacvičování schopnosti využití neverbální paměti v podmínkách rozdvojení pozornosti. V rámci prvního cvičení počítají studenti nahlas (nejdříve v rodném jazyce, poté, co začnou cvičení zvládat, mohou být požádáni, aby počítali v cizím jazyce) a současně s tím si čtou v duchu kratší text v cizím jazyce. Po přečtení textu musí shrnout jeho obsah. Toto cvičení může podle Min'jara-Beloručeva sloužit jako příprava nejenom na konsekutivní tlumočení, ale také na tlumočení simultánní.

Po úspěšném zvládnutí prvního cvičení mohou studenti přejít k dalšímu cvičení z této skupiny, k tzv. „složitému poslechu“. I v rámci tohoto cvičení, které probíhá v kabinách, studenti nahlas počítají, tentokrát však musí místo čtení textu v duchu text poslouchat. Na konci cvičení musí text shrnout. Náročnost cvičení se postupně stupňuje. Počítání v rodném jazyce nahrazuje počítání v cizím jazyce. Potom se počítání nahrazuje čtením psaného textu apod. Toto cvičení považuje autor za jedno z nejsložitějších cvičení přípravné etapy a poukazuje na to, že díky němu lze nacvičovat hned tři složky konsekutivního tlumočení – poslech, analýzu smyslu a zapamatovávání.

6.4 Přepínání mezi jazyky

Čtvrtá skupina cvičení si klade za cíl rozvíjet schopnost přepínání mezi jazyky. Min'jar-Beloručev poukazuje na to, že u simultánního tlumočení je hlavním aspektem tréninku nastudování ekvivalentů dvou jazyků na základě zásady „podnět – reakce“, kdežto v případě konsekutivního tlumočení je důležité nacvičit jakési přepínání mezi jazyky a naučit se pracovat ve dvou jazycích. Zdůrazňuje však, že výše uvedené neznámá, že role reakce je v konsekutivním tlumočení zanedbatelná. Reakce je důležitá jak pro pořizování zápisu, tak pro jeho dekodování.

Autor rovněž poukazuje na to, že při konsekutivním tlumočení nevystupuje vždy jako podnět slovo (tuto roli může hrát i grafický znak) a reakce nemusí být vždy verbální. Tak např. v případě, kdy jako podnět vystupuje slovo, dochází k tzv. motoricko-grafické reakci, tj. reakci na určité slovo se stává symbol, který tomuto slovu odpovídá. Proto se v rámci čtvrté skupiny cvičení trénuje především flexibilita myšlení při práci s dvěma jazykovými systémy a verbální a motoricko-grafická reakce.⁶ Pro tyto účely navrhuje autor tři cvičení: cvičení s číslovkami, tlumočení z listu a cvičení na vytvoření asociací.

Cvičení s číslovkami trénuje především flexibilitu myšlení a schopnost přepínat mezi dvěma jazykovými systémy. Tím, že si studenti poznamenávají číslovky, které jim čte vyučující v cizím jazyce, a musí tak systematicky zaznamenávat v grafické podobě vyslechnutý materiál, si nacvičují motoricko-grafickou reakci, ale také mechanismus přepínání mezi jazyky. V rámci tohoto cvičení navrhuje Min'jar-Beloručev 36 lekcí, jejichž náročnost se postupně stupňuje. Jak uvádí sám autor, tento konkrétní komplex lekcí je navržen s ohledem na rozdíly mezi ruskou a francouzskou číselnou soustavou. Kvůli odlišné struktuře číslovek se jejich vnímání v obou jazycích může podstatně lišit. Jako příklad autor uvádí

⁶ Potřebu zautomatizovat použití jednotlivých symbolů při pořizování tlumočnické notace (stejně jako systematickou práci, kterou takové zautomatizování vyžaduje) zdůrazňovala i V. Jermolovičová ve svém článku *Sistema perevodčeskoj skoropisi s pozicij psichologii vosprijatija reči* věnovaném tlumočnickému zápisu s ohledem na psychologické mechanismy člověka, kde píše:

Конечно, для использования системы знаков требуется серьезная работа по их усвоению и доведению степени владения ими до уровня «фоновых автоматизмов». Но это значимая часть профессиональных навыков устного последовательного переводчика, позволяющая ему эффективнее и проще справляться со стоящими перед ним задачами.

(Jermolovič 2015)

francouzskou číslovku „quatre-vingts“ (osmdesát) a poznamenává, že nezkušení studenti ji nejdříve vnímají jako „čtyřikrát dvacet“ a až poté, co si to v duchu spočítají, ji mohou vnímat jako „osmdesát“. Úkolem cvičení je tak dosáhnout stádia, kdy studenti přestávají vnímat číslovky prostřednictvím jejich překladu do rodného jazyka a začínají je vnímat přímo v cizím jazyce a navíc jsou schopni si je okamžitě poznamenat ve svém zápisu. Zde však považujeme za nutné podotknout, že, jak již bylo zmíněno, toto cvičení bylo navrženo speciálně pro ruštinu a francouzštinu a že v případě jazyků s více méně blízkou strukturou číselných soustav (jako např. čeština a ruština nebo čeština a angličtina) možná poněkud ztrácí na významu. Považujeme jej však za důležitou ukázkou autorova přístupu, v souladu s nímž se věnuje jak nacvičování obecnějších aspektů tlumočení, tak jednotlivým lingvistickým problémům mezi konkrétními jazykovými dvojicemi, tedy složce zcela opomíjené v klasické teorii smyslu zformulované Seleskovitchovou a po dlouhou dobu považované za „jedinou uznávanou a „správnou“ teorii na Západě“ (Čeňková 2001: 91). Domníváme se, že toto cvičení lze v případě potřeby modifikovat a zaměřit na nacvičování jevů, které se podstatně liší v těch jazycích, s nimiž pracuje vyučující (může jít o názvy měsíců nebo o zeměpisné reálie apod.).

Druhým cvičením čtvrté skupiny je tlumočení z listu z cizího jazyka. Toto cvičení dle autora umožňuje studentům využít již získané tlumočnické dovednosti a zároveň se naučit přepínat mezi jazyky a upravovat vlastní projev.

Posledním cvičením v rámci čtvrté skupiny je cvičení, jehož účelem je vytvořit si spoje⁷ mezi jednotlivými ekvivalenty v obou jazycích. Cílem tohoto cvičení je především předejít případným interferencím. Pracuje se například s jednotlivými páry slov s podobným zněním, ale odlišným významem nebo oblastí použití (jako např. ruské slovo „институт“, které se v závislosti na kontextu může do češtiny překládat jako „institut“, „instituce“, ale i „útvár“ nebo „vysoká škola“), slovosled v konkrétních případech (v ruštině je např. běžnější v určitých situacích uvádět nejdříve příjmení a pak jméno, kdežto pro češtinu je příznačný spíše opačný postup). Pro vytvoření pevných spojení se trénují i odlišné předložkové vazby nebo odlišné použití kategorie množného čísla (jako např. slovo „informace“, které se

⁷ Min'jar-Beloručev používá pojem „asociace“.

v češtině používá převážně v množném čísle, kdežto ruština dává přednost jednotnému číslu) apod.

Mechanismus přepínání zkoumal autor podrobněji ve své knize *Teorija i metody perevoda*, v níž mu věnuje celou kapitolu. Opírá se o psychofyzilogické výzkumy a svoje vlastní experimenty se studenty, na jejichž základě vyvozuje tři hlavní zákonitosti fungování mechanismu přepínání. První zákonitost zní, že mechanismus přepínání funguje na základě tematického principu, tj. v rámci jednotlivých sémantických systémů, např. v politické a ekonomické sféře nebo i v jiných sférách. Během experimentů se studenty autor zjistil, že studenti, kteří simultánně tlumočili v kabinách, téměř nedělali chyby, dokud se jím nabízela jednotlivá slovní spojení ze stejné tematické oblasti (např. politika nebo číslovky), nicméně když mezi politickými slovními spojeními najednou zazněla číslovka, počet chyb prudce vzrostl. Autor proto tvrdí, že formování mechanismu přepínání je možné pouze na základě tematického principu. Sémantická pole (významové skupiny), v jejichž mezích funguje mechanismus přepínání, se však mohou rozšiřovat nebo se slučovat (např. „ovoce“ a „zelenina“). Druhá zákonitost, která byla potvrzena i v rámci experimentů, spočívá podle autora v tom, že při přepínání mezi jazyky jsou dominantními spoji ty spoje, které vedou od rodného jazyka k jazyku cizímu, nikoliv naopak. V praxi se to projevuje např. tak, že při tlumočení tzv. falešných přátel do cizího jazyka je počet správně přetlumočených výrazů podstatně vyšší, než při jejich tlumočení opačným směrem, tj. z cizího jazyka do jazyka rodného. Třetí zákonitost fungování mechanismu přepínání, kterou autor označuje jako „znakový princip“, spočívá v tom, že tento mechanismus funguje nejlépe v případě přímých znakových spojů mezi ekvivalenty dvou jazyků, aniž by se přitom bral v potaz denotát (tj. konkrétní situace). Takové spoje se obvykle vytvářejí mezi ustálenými výrazy, jejichž použití by mělo být zcela zautomatizované. Tuto třetí zákonitost zjištěnou Min'jarem-Beloručevem okomentovala ve své knize *Professionalnyj trening perevodčika* I. S. Alexejevová:

Вторая закономерность переключения, по Миньяр-Белоручеву, это «знаковый принцип». Имеется в виду, по-видимому, то, что навык переключения формируется благодаря

расширению диапазона взаимно-однозначных соответствий. Короче говоря, переводчик привыкает, реагируя на слово, предлагать все время одно и то же соответствие, не тратя времени на поиск и передачу денотативных оттенков. Он искусственно сужает для себя широту выбора (в отличие от письменного переводчика).

(Alexejeva 2001: 64)

Ale ať už na takové spoje pohlížíme jako na umělé zužování volby nebo jako na pomůcku umožňující zautomatizovat si jednotlivé části procesu tlumočení, je však z výše popsaných zákonitostí, k nimž Min'jar-Beloručev dospěl, a ze cvičení, která navrhuje v rámci přípravné etapy, patrné, že na otázku přepínání mezi jazyky a na případné interference, které mohou vzniknout při tlumočení, se autor dívá spíše z „lingvistického“ úhlu pohledu. Soustřeďuje se na rozdíly, které existují mezi různými jazyky, a nabízí způsoby, jak tyto rozdíly překonat.

Zde považujeme za důležité poznamenat, že tento přístup, který navrhuje Min'jar-Beloručev, se zásadně liší od přístupů některých západních škol, zejména francouzské ESIT. Ve své publikaci *A systematic approach to teaching interpretation* zastávají Seleskovitchová a Ledererová v otázce interference zcela protichůdný názor:

Instead of associating and comparing the source and target languages, the teacher should strive to dissociate them as much as possible. The emphasis should be on the students' proposed interpretations without any reference back to expressions used in the original.

(Seleskovitch, Lederer 1995: 24)

The only way to combat interference is to insist upon complete dissociation of the two languages in question, even though sometimes it may appear an uphill task.

(Seleskovitch, Lederer 1995: 26)

Je tak zřejmé, že zatímco např. Danica Seleskovitchová, Marianne Ledererová a někteří další představitelé západních škol aplikují princip deverbalizace na všechny aspekty výuky tlumočení, Min'jar-Beloručev volí kombinaci jednotlivých přístupů, které spojuje ve svém systému přípravných cvičení.

Je důležité zmínit se i o tom, že v rámci této skupiny cvičení zaměřených na nacvičování přepínání mezi jazyky se kromě asociačních spojů mezi výrazy trénují i

spoje mezi grafickými znaky a odpovídajícími výrazy. Jedná se však jen o několik nejpoužitelnějších symbolů, jako např. šipky, jelikož tlumočnický zápis se v rámci přípravné etapy nevyučuje a účelem tohoto cvičení je jenom poukázat na to, že taková možnost existuje, a vytvořit spoje mezi grafickými znaky a skutečně nejfrekventovanějšími výrazy.

6.5 Řečová kultura tlumočníka

Pátá a poslední skupina cvičení v rámci přípravné etapy je věnována zvyšování kvality mluvených projevů studentů. Cvičení v rámci této skupiny se soustřeďují převážně na dva aspekty takových projevů: techniku mluveného projevu (výstavbu projevu, dikci, tempo apod., tedy spíše formální stránky projevu) a vytvoření jakési zásoby nejfrekventovanějších výrazů a konstrukcí, jejichž použití by mělo být zautomatizované.

Pro vytvoření zásoby frekventovaných výrazů a konstrukcí nabízí autor tři cvičení. Jedná se o tlumočení s opakováním, cvičení na použití přídavných jmen a reprodukci.

Tlumočení s opakováním je založeno na principu opakování frekventovaných obrátů a konstrukcí a jeho účelem je poskytnout studentům jazykové zkušenosti, které jim v cizím jazyce chybí. V rámci tohoto cvičení dostane student kratší text v ruštině a přetlumočí jeho první větu. Jeho varianta se pak hodnotí a ostatní studenti navrhnou jiná řešení. Vyučující následně zvolí nejlepší a nejautentičtější variantu, kterou první student zopakuje. Další student pak nejdříve znovu zopakuje překlad první věty a připojí přetlumočení druhé věty. Třetí student opakuje první dvě věty a tlumočí třetí větu atd. Cílem tohoto cvičení je, aby si studenti správné varianty vryli do paměti.

Druhým cvičením této skupiny je cvičení na použití přídavných jmen⁸. Autor poukazuje na to, že zatímco v případě slovesných konstrukcí mohou být jednotlivé vazby zautomatizovány, spojování přídavných a podstatných jmen musí být

⁸ V originále používá autor termín „эпитет“, což by mohlo odpovídat českému slovu „epiteton“, nicméně z obsahu kapitoly a uvedených příkladů jasně vyplývá, že má na mysli převážně přídavná jména, tedy používá termín „эпитет“ v širším slova smyslu.

výsledkem uvědomělé volby. Vzhledem k tomu, že studentům v cizím jazyce často chybí jak znalosti, tak zkušenosti, může to pro ně představovat podstatný problém. V rámci tohoto cvičení nabízí autor soubor menších dílčích cvičení, která jsou koncipována jako domácí úkoly.

Třetím cvičením je reprodukce. Na rozdíl od cvičení s opakováním, jehož účelem bylo vytvořit u studentů spoje mezi dvěma jazykovými ekvivalenty, má toto cvičení za úkol vytvořit spoje mezi situací a výrazem. Nacvičuje se reakce na jednotlivé frekventované situace (blahopřání, poděkování, přípitky apod.). Poté, co studenti cvičení absolvují, musí být schopni reagovat na takové situace autentickými a přirozenými formulacemi, které se v průběhu cvičení naučí nazpaměť.

Posledními cvičeními v rámci popisovaného cyklu jsou rétorická cvičení a cvičení věnovaná technice výstavby mluveného projevu. Cílem těchto cvičení je zkvalitnit formální stránku mluvených projevů studentů. V rámci rétorických cvičení studenti nacvičují jazykolamy či výrazové čtení a připravují si doma projevy, jejichž formální stránku pak hodnotí vyučující. Během cvičení zaměřeného na techniku výstavby mluveného projevu studenti trénují své schopnosti reformulace vět, tlumočení textů s vypuštěnými větami a tlumočení textů s vypuštěnými slovy a učí se používat neutrální vsuvky. Tímto cvičením je komplex ukončen.

Vidíme tedy, že autor navrhuje velmi dobře promyšlený a propracovaný komplex přípravných cvičení. Začíná se poslechem, tedy oblastí, která pro většinu nezkušených studentů představuje největší problém. Poté, co studenti získají potřebné dovednosti, jim jsou postupně představeny další aspekty. Poslední z nich je úprava formální stránky projevu. Cvičení mají jasný začátek a konec a předpokládá se, že po ukončení každého typu cvičení studenti získají nějakou konkrétní dovednost, jejíž zvládnutí jim umožní pokračovat v dalších cvičeních. Autor rovněž navrhuje podrobný plán celého procesu, v rámci nějž určuje pořadí a počet cvičení vyučovaných souběžně. Právě v této důslednosti vidí sám autor jeden z klíčů k úspěchu. Píše o tom ve své knize *Kak stat' perevodčikom* z roku 1999, kde srovnává studijní podmínky a metody západních škol se sovětskou a později i ruskou školou. Uznává, že v západních školách jsou nesrovnatelně lepší technické

podmínky a také přísnější požadavky u přijímacích zkoušek, kde se po studentech požaduje dobrá znalost dvou cizích jazyků již před nástupem ke studiu. V neposlední řadě podle něj hraje roli i školné a stipendia pro nadané studenty, která zvyšují jejich motivaci. Jako nevýhodu západního přístupu však vidí to, že západní studenti si sice užívají velkou svobodu, protože mohou navštěvovat přednášky, konzultace vyučujících nebo samostatně pracovat v technicky dobře vybavených studovnách, ale chybí jim pravidelná kontrola a také to, že nemají nikoho, kdo by jim, slovy samotného autora, „vnutil“ léty ověřený systém cvičení potřebný k formování znalostí a dovedností nezbytných pro tlumočení. Podle autora tato skutečnost vysvětluje, proč kvalita přípravy ruských tlumočnicků zůstává na poměrně vysoké úrovni a je srovnatelná s kvalitou dostupnou na Západě i přes to, že západní školy mají zpravidla větší možnosti.

Obecně lze říci, že komplex přípravných cvičení zpracovaný autorem je velice přehledný, strukturovaný a z didaktického hlediska dobře promyšlený. Ve srovnání s některými západními tlumočnickými školami (převážně pařížskou), které se při výuce soustřeďovaly zejména na teorii smyslu, nezanedbává Min'jar-Beloručev ani lingvistické aspekty tlumočení (viz např. cvičení zaměřená na mechanismus přepínání). Komplex je založen na interdisciplinárním přístupu, autor se opírá o psychofyzilogické výzkumy a experimenty a o vědecké práce psychologů, lingvistů, pedagogů, psychofyzilogů a filologů, což ho také odlišuje od některých metod výuky založených na teorii smyslu, které bylo někdy vyčítáno že, „nebere vůbec v úvahu názory z jiných vědních disciplín (kognitivní psychologie, textová lingvistika apod.) ani práce jiných badatelů, kteří působili ve stejné době v jiných zemích.“ (Čeňková 2001: 92)

Za velký klad praktické povahy lze v případě tohoto systému rovněž označit to, že mnohá cvičení jsou sestavena tak, že mohou zaměstnat celou skupinu, což je někdy v případě konsektivního tlumočení problematické.

7. Přehled publikací R. K. Min'jara-Beloručeva věnovaných jiným aspektům tlumočení

Doposud jsme se věnovali převážně systému tlumočnické notace a metodám nácviku konsekutivního tlumočení rozpracovaným Min'jarem-Beloručevem. Jak již bylo řečeno, autorův přínos pro translatologii se však neomezuje pouze na tyto dvě oblasti. Min'jar-Beloručev byl zkušeným tlumočnickem, pedagogem a teoretikem. Ve svých publikacích, kterých je podle I. Čenkové téměř 180 (Čenková 2001: 77), pokrývá širokou škálu témat z různých oblastí translatologie. Centrem jeho pozornosti sice zůstávalo vždy konsekutivní tlumočení, nebylo však jedinou oblastí, do níž svými pracemi přispíval. Je mimo jiné i autorem několika učebnic francouzštiny a publikace věnované překladu vojenských a válečných dokumentů.

V této kapitole bychom chtěli krátce představit několik vybraných publikací věnovaných aspektům tlumočení, které jsme v rámci této práce zatím neprobírali. Jedná se především o publikace *Teorija i metody perevoda* z roku 1996 a *Posledovatelnyj perevod* z roku 1969, v nichž se autor věnoval teoretickým otázkám tlumočení, a o publikaci *Kak stat' perevodchikom* z roku 1999 věnovanou úvahám o všech možných aspektech tlumočení, včetně těch nejpraktičtějších, jako je např. tlumočnická etika nebo znalost reálií. V této knize jsou shrnuty bohaté zkušenosti autora s tlumočnickou profesí a jeho (někdy i poměrně kuriózní) vzpomínky na výkon tohoto povolání. Podle našeho názoru nejsou budoucí a stávající tlumočníci jedinou skupinou, pro níž může být tato kniha zajímavá. Na své si přijdou i ti, kteří by rádi nahlédli do zákulisí práce tlumočnicka a překladatele nebo ti, kdo se zajímají o sovětské reálie druhé poloviny dvacátého století a rádi by si o nich přečetli vyprávění z pohledu tlumočnicka.

Začneme publikací *Posledovatelnyj perevod*. Jde o publikaci, z níž jsme v průběhu psaní této práce hodně čerpali, jelikož obsahuje oddíly věnované tlumočnickému zápisu a metodám nácviku konsekutivního tlumočení. Kromě těchto dvou velkých praktických oddílů nicméně obsahuje i teoretickou část, kde autor prezentuje svůj názor na konsekutivní tlumočení jako na proces předání sdělení. Min'jar-Beloručev zde poukazuje na to, že většina výzkumů se snaží na tlumočení aplikovat stejný přístup jako na překlad, který je často posuzován jako výsledek

lingvistické práce, nikoli jako proces. Mnozí vědci vyzdvihují při hodnocení výsledku takovou položku jako „adekvátnost“, která je podle názoru Min’jara-Beloručeva sice žádoucí, ale pro tlumočení není zcela závazná. V případě tlumočení je potřeba zachovat všechno, co představuje informační hodnotu sdělení, bez ohledu na to, jestli jsou tyto informace poskytnuty v adekvátní formě či nikoli. Příčinou je jednak to, že proces tlumočení vždy probíhá za komplikovanějších podmínek, než např. překlad, a jednak to, že v případě tlumočení se klíčovou stává právě rychlost – adresát musí co nejrychleji získat potřebné informace bez ohledu na adekvátnost jejich formy. Proto autor odmítá ryze lingvistický přístup k výuce tlumočení, který klade důraz na jazykovou stránku výuky a přitom zanedbává znalosti a dovednosti, bez nichž se tlumočnick ve své práci neobejde. V této souvislosti se autor zaměřil na konsekutivní tlumočení jakožto proces, jehož účelem je rychlé předávání informací v podmínkách, kdy je jazyk-odesílatel odlišný od jazyka-adresáta. Proces předávání sdělení tak představil formou schématu, které zahrnuje následující složky:

- a. Zdroj informací (neboli odesílatel)
- b. Sdělení
- c. Tzv. transformátor, který sdělení kóduje
- d. Komunikační kanál
- e. Tzv. transformátor, který sdělení dekóduje
- f. Výchozí sdělení

Autor zdůrazňuje, že mechanická aplikace tohoto schématu na proces tlumočení často redukuje roli tlumočnicka na pouhý komunikační kanál a zcela přehlíží skutečnost, že v rámci procesu tlumočení vystupuje sám tlumočnick jako příjemce sdělení a jako jeho odesílatel, což znamená, že plní funkci transformátoru dvakrát – při kódování a dekódování sdělení. Proto se v této publikaci soustřeďuje na jednotlivé etapy procesu tlumočení (výchozí sdělení, poslech, ukládání informací do paměti apod.) a podrobně je zkoumá. I v této publikaci se projevuje autorův interdisciplinární přístup ke zkoumané problematice. Nezkoumá totiž dané etapy pouze z pohledu tlumočnicka, ale opírá se o studie psychologů, filologů a dalších odborníků. Závěry, které vyvozuje na konci každé kapitoly, pak aplikuje na svůj

system tlumočnické notace a na metody ncviku konsekvtního tlumočení, které jsme již popsali výše.

V publikaci *Teorija i metody perevoda* představuje Min'jar-Beloručev své názory na teoretickou stránku překlada a tlumočení. Hned na začátku si autor klade otázku, zda vůbec může být translatologie považována za vědu. Dospívá k názoru, že ano, jelikož má vlastní objekt zkoumání a proto již nemůže být považována za odvětví jazykovědy. Objektem translatologie je podle autora komunikace s použitím dvou jazyků, která přesahuje rámec lingvistiky. Pouhé srovnání a zkoumání dvou jazyků má skutečně lingvistickou povahu, nicméně pokud takové srovnání probíhá v rámci procesu převodu a pokud není samoúčelné, ale stává se prostředkem poznání samotného procesu převodu mezi jazyky, nabývá tím již překladatelského nebo tlumočnického specifika. Autor navíc zdůrazňuje, že objektem translatologie není pouhá komunikace s použitím dvou jazyků, ale komunikace s použitím dvou jazyků, která rovněž zahrnuje vzájemnou součinnost zdroje, tlumočníka nebo překladatele a příjemce. Nejdůležitějším článkem takové komunikace je právě činnost tlumočníka nebo překladatele. Při zkoumání objektu translatologie je nicméně potřeba vycházet z toho, že se zkoumá druh komunikace, nikoli pouhá činnost tlumočníka nebo překladatele. Jakýkoli druh zkoumání komunikace začíná zkoumáním její základní jednotky, kterou je řečový akt. V rámci řečového aktu autor zdůrazňuje důležitost situačního faktoru. Právě znalost situace, tj. kontextu a okolností komunikace, je často zárukou správného převodu, jelikož umožňuje určit, jakou informaci chtěl zdroj příjemci předat, bez ohledu na formu, v níž tuto informaci sdělil. Tuto informaci, kterou zdroj zamýšlí předat příjemci, Min'jar-Beloručev označuje za sdělení. Toto sdělení je podle jeho názoru invariantem, který musí být v překladu nebo tlumočení zachován.

Na pojmy jako „situace“ nebo „kontext“ navazuje autor konceptem tzv. informační zásoby. Zdůrazňuje však, že tyto pojmy nelze považovat za rovnocenné, jelikož situace nebo kontext existují bez ohledu na účastníky komunikace, kdežto informační zásoba je od účastníka komunikace neoddělitelná. Pojem „informační zásoba“ odráží souhrn znalostí o jazykových jednotkách používaných v rámci komunikace, přičemž tyto znalosti jsou důležité jak pro tlumočníky (překladatele),

tak pro publikum. Pro tlumočníky mají tyto znalosti nesmírně velký význam. Autor poukazuje na to, že realizace cíle tlumočení nebo překladu, který spočívá v předání sdělení v rámci komunikace, záleží ve značné míře na objemu informací, které adresát spojuje s jednotlivými řečovými jednotkami. Je očividné, že čím rozsáhlejší jsou naše znalosti o předmětu komunikace, tím kvalitnější tlumočení nebo překlad jsme schopni poskytnout. To, že tyto znalosti hrají v procesu tlumočení významnou roli, ostatně zdůrazňuje i Danica Seleskovitchová ve své publikaci *Interpreting for International Conferences*, v níž píše:

In order to stand a good chance of understanding what is being said, the interpreter must have some knowledge of the subject under discussion.

(Seleskovitch 1968: 61)

Dále však podtrhuje, že:

The interpreter must have sufficient knowledge of the field being discussed to be able to analyze it intelligently, but it is not necessary for him to have an expert's knowledge of the subject. Comprehension and knowledge are two different things.

(Seleskovitch 1968: 61)

Podobný názor zastává ve své publikaci i Min'jar-Beloručev. S příznačnou důsledností dělí znalosti spojované s jazykovou jednotkou, neboli „informační zásoby“, do pěti skupin. Informační zásoba prvního stupně představuje nejmenší objem znalostí spojovaných s jazykovou jednotkou, který umožňuje pouhé zařazení jednotky do určité sféry (např. politický termín nebo zeměpisný termín). Informační zásoba páté skupiny předpokládá rozsáhlé znalosti, na které můžeme narazit např. ve vědeckých pracích.

Úroveň znalostí dostačující pro tlumočníky je podle názoru autora informační zásoba třetího stupně. Znalosti v rámci této skupiny umožňují tlumočnickovi správně jednotce rozumět a svobodně ji používat ve své řeči. Jako příklad znalostí třetího stupně uvádí autor např. schopnost definovat Kilimandžáro jako nejvyšší bod Afriky.

Informační zásoba však není pojmem, který by se vztahoval pouze k práci tlumočnicků. Stejný mechanismus v oblasti znalostí o jazykových jednotkách platí i pro publikum. Podle Min'jara-Beloručeva je proto během tlumočení nutné volit jazykové prostředky s ohledem na průměrnou informační zásobu publika, které tlumočení poslouchá, aby tak mohla být zajištěna co nejlepší míra pochopení.

Obecně lze říci, že tato publikace představuje jakési shrnutí autorových názorů na teorii překladu a tlumočení, z nichž pak vychází ve svých praktických doporučeních a radách. Stejně jako mnoho dalších autorových publikací je i tato kniha charakteristická interdisciplinárním přístupem a snahou zohlednit co nejvíce možných faktorů z různých vědeckých oblastí.

Třetí publikací, kterou bychom chtěli představit v rámci této kapitoly, je kniha *Kak stat' perevodchikom*. Jak zde již zaznělo, tato publikace je zcela odlišná od ostatních vědeckých publikací Min'jara-Beloručeva. Jedná se o odlehčené povídání o profesi překladatele a tlumočnicka napsané jednoduchým a čtivým jazykem. V knize se střídají autorovy úvahy na jednotlivá témata s jeho vzpomínkami na pracovní cesty a události, při jejichž příležitosti tlumočil. Své zkušenosti zpravidla popisuje s lehkou ironií, která z této bezesporu užitečné publikace v podstatě činí zábavné čtení. Poznámka o ruském generálovi, který po celou dobu držel francouzský text vzhůru nohama, a tak ho pak i předal autorovi k přetlumočení z listu, nebo povídání o tom, jak jednou musel Min'jar-Beloručev tlumočit u operačního stolu, což ho natolik vyvedlo z míry, že byl schopen jenom popisovat dění („řeže ji“, „teče jí krev“), ale nikoli tlumočit, nám umožňují podívat se na profesi tlumočnicka z nového úhlu pohledu. V centru pozornosti již není jazyková stránka procesu, ale schopnost tlumočnicka komunikovat, zprostředkovávat komunikaci (a nejedná se pouze o lingvistický aspekt, ale i o aspekt kulturní), vyrovnávat se s neobvyklými situacemi a předcházet případným konfliktům. Autor rovněž nešetří kritikou sovětských poměrů, které panovaly v době, kdy měly hodnosti a funkce větší váhu než schopnosti a kdy se bezpečnost zajišťovala s takovou ostražitostí, že měl Min'jar-Beloručev zakázáno odpovídat Danice Seleskovitchové na dopis s recenzí na jeho novou monografii, protože by tak údajně mohl poskytnout cenné informace zahraničním zpravodajským službám.

Publikace ale neobsahuje jenom vzpomínky a abstraktní úvahy. Autor v ní

prezentuje mnohé své myšlenky, které podrobně rozpracovával ve svých předchozích vědeckých publikacích, nicméně vzhledem k povaze této knihy je nabízí v mnohem dostupnějším a jednodušším jazyce. Můžeme proto doporučit, aby zájemci o dílo Min'jara-Beloručeva začali právě touto knihou.

V knize autor rovněž popisuje své zkušenosti z návštěv jednotlivých univerzit, kde se mu podařilo seznámit s přístupy k výuce, které se odlišovaly od těch používaných v Sovětském svazu. Popsána je zde i osudová návštěva Ženevské univerzity a seznámení se systémem tlumočnického zápisu, který se zde tehdy vyučoval a který se následně stal inspirací pro vlastní systém Min'jara-Beloručeva.

Velmi přínosné jsou autorovy rady týkající se tlumočnické etiky a pravidel chování v jednotlivých situacích. Jsou cenné především svojí praktickou povahou a tím, že pramení z bohatých zkušeností. Autor klade důraz na znalost kulturních reálií a povinnost tlumočnicka zprostředkovávat komunikaci na více úrovních. Varuje před tím, že tlumočení není pouhým převodem vyslechnutých informací. Tlumočnick reprezentuje svou zemi, někdy částečně plní funkci průvodce a vzhledem ke svým znalostem obou kultur má předcházet případným nedorozuměním.

V rámci této publikace se Min'jar-Beloručev okrajově věnuje i vybraným otázkám z oblasti překladu, simultánního tlumočení a výuky tlumočení. Proto lze knihu *Kak stat perevodchikom* doporučit odborníkům a tlumočnickům z praxe, ale i studentům a začínajícím tlumočnickům, pro něž ostatně také původně byla určena.

Vybrané publikace, které jsme se pokusili představit v rámci této kapitoly, svědčí podle našeho názoru o širokém záběru autorových zájmů a o rozsahu témat, která zpracoval. Je zřejmé, že znalosti a zkušenosti Min'jara-Beloručeva jsou přínosem pro oblast tlumočnické notace, ale i pro mnoho dalších sfér.

8. Recepce díla R. K. Min'jara-Beloručeva

Všechny publikace Min'jara-Beloručeva jsou sepsány v ruštině, a pokud je nám známo, žádná z nich nebyla přeložena do žádného jiného jazyka. Právě proto zůstávají pro většinu západních autorů dodnes nedostupné. Výjimkou jsou vědci, pro něž je ruština pracovním jazykem nebo jedním z pracovních jazyků. Jako příklad můžeme uvést Heinze Matysška, o němž už v této práci byla řeč. Velký dojem na něj udělal právě systém klasifikace symbolů, který Min'jar-Beloručev zpracoval v rámci svého systému tlumočnické notace. Tento systém klasifikace symbolů pak Matyssek rozvinul ještě dále a založil na něm svůj vlastní systém tlumočnického zápisu. Roli systému symbolů Min'jara-Beloručeva věnuje Matyssek celou podkapitolu v doslovu ke svému dvousvazkovému dílu *Handbuch der Notizentechnik für Dolmetscher*. Tento německý autor doposud stojí poněkud stranou od ostatních západních tvůrců systémů notace, kteří naopak doporučují používat symboly v omezeném množství. Jeho systém je však pravděpodobně nejvýraznějším příkladem čerpání inspirace z prací Min'jara-Beloručeva ze strany západního vědce.

Je přirozené, že největší ohlas na díla Min'jara-Beloručeva přišel ze strany sovětských a ruských translatologů. Většina reakcí se pochopitelně váže na autorův systém notace. Bez zmínky o Min'jaru-Beloručevovi a jeho systému se obejde jen málo ruský psaných článků o tlumočnické notaci jako takové. Tak např. Valentina Jermolovičová ve svém článku *Sistema perevodčeskoj skoropisi s pozicij psihologii vosprijatija reči* vydaném ve sbírce vědeckých článků *Tetrad perevodčika* v roce 2015 píše:

В советской переводческой школе она [переводческая запись] была наиболее подробно и системно представлена в работах Р.К. Миньяр-Белоручева, написавшего ряд пособий по устному переводу для франко-русской языковой комбинации.

(Jermolovič 2015)

Čužakin ve své publikaci *Posledovatelnyj perevod & skoropis* z roku 2012 zase píše toto:

В нашей стране система переводческой скорописи на основе русского языка впервые была изложена в книге Р. Миньяра-Белоручева «Пособие по устному переводу (записи в

последовательном переводе)», появившейся в 1969 году. Предлагаемая нами система записей – попытка отразить произошедшие с тех времен изменения и новые достижения ИТ при использовании несколько иного подхода, основанного на опыте практического применения.

(Čužakin 2012: 59)

Z tohoto citátu, stejně jako z citátu, který mu předchází, je patrné, že se Minjarův-Beloručevův systém stal v rámci sovětského a později i ruského systému notace jakýmsi základem, který se pak dále pouze modifikoval a upravoval.

V podobném duchu se o autorovi vyjádřuje i Alikinová ve své monografii *Perevodčeskaja semantografija. Zapis pri ustnom perevode*:

Заслугой Р.К. Миньяр-Белоручева является то, что им была описана основная номенклатура данного явления [переводческой записи].

(Alikina 2006: 14)

Р.К. Миньяр-Белоручев разработал собственную систему записи на основе русского языка, отмечая при этом, что запись следует вести на ПЯ. Автором уникальных пособий по устному переводу создана функциональная классификация символов.

(Alikina 2006: 15)

Р.К. Миньяру-Белоручеву, по признанию многих исследователей, удалось дать наиболее развернутое теоретическое обоснование записи, основанное на данных фонологии и синтаксиса, а также методики обучения записи, показав важность применения записей в процессе УПП.

(Alikina 2006: 15)

Ozývají se samozřejmě i kritičtější hlasy. Jako příklad lze uvést názor I. Alexejevové v její publikaci *Professionalnyj trening perevodčika*:

Для переводчика, обучающегося переводческой нотации в России, наиболее доступна, естественно, система Р. Миньяр-Белоручева, многократно опубликованная в его различных книгах (...) В ней дана неплохая иероглифическая основа, которой можно пользоваться при работе с любыми языками. Безусловно выигрышной по сравнению со многими другими системами представляется идея не горизонтальной, линейной, а вертикальной записи в блокноте (...) К минусам этой системы, однако, относится, во-первых, предлагаемая в ней сокращенная запись преимущественно согласного состава русских слов и тем самым -

ориентация на отдельные слова родного языка (...) тем самым, как уже отмечалось, создается жесткая привязка к форме одного языка и как следствие - буквальный перевод. Во-вторых, предлагается в одной записи, рядом, использовать русские и английские акронимические сокращения: так, *ООН* кодируется почему-то по-русски - *ООН*, а *США* по-английски - *US*.

(Alexejeva 2001: 127)

Je však zřejmé, že i v případě kritických reakcí se kritika týká jednotlivých detailů, nikoli však autorova přístupu obecně. Ohlasy na autorovo dílo jsou tak mezi odborníky vesměs pozitivní.

Jak již jsme několikrát uvedli, autorův přínos v oblasti tlumočnické notace je jeho nejznámějším příspěvkem k teorii a praxi tlumočení. Proto se i většina ohlasů na jeho dílo týká právě systému notace. Někteří vědci však neopomíjejí ani jiné oblasti působení Min'jara-Beloručeva. Ivana Čeňková ve své publikaci *Teorie a didaktika tlumočení I* o autorovi píše:

Působil jako profesor na katedře metodiky výuky cizích jazyků na Moskevské státní pedagogické univerzitě, kde se mu podařilo vychovat řadu vysoce kvalifikovaných tlumočnicků. Jako jediný se po celou dobu svého pedagogického působení systematicky věnoval rozpracování metodiky a didaktiky konsekutivního tlumočení.

Své odborné znalosti a praktické zkušenosti shrnul do učebnic, metodických článků a několika monografií. Jeho téměř 180 publikací je důkazem šíře autorova vědeckého výzkumu v oblasti překladu a tlumočení.

(Čeňková 2001: 77)

Dále pak autorka uzavírá:

Min'jar-Beloručev se tak svým dílem zařadil mezi významné ruské badatele, zabývající se řešením teoretických a didaktických otázek překladu a tlumočení.

(Čeňková 2001: 79)

Z výše uvedeného je zřejmé, že dílo Min'jara-Beloručeva zůstává i po tolika letech inspirací a přínosem pro mnohé současné vědce. Jeho důslednost, závěry založené na bohatých zkušenostech a četných experimentech spolu s interdisciplinárním přístupem umožňují translatologům opírat se o výsledky jeho prací a dále je rozvíjet ve svých vlastních výzkumech a publikacích.

9. Závěr

Cílem této diplomové práce bylo představit dílo významného ruského vědce a tlumočníka Rjurika Konstantinoviče Min'jara-Beloručeva. Systém tlumočnické notace, který tento autor rozpracoval, považujeme za jeho nejvýznamnější přínos pro teorii tlumočení, a proto jsme se v práci zaměřili především na něj. Autorův systém jsme se pokusili podrobně a systematicky prozkoumat, představit podmínky jeho vzniku, východiska a hlavní zásady. Během analýzy systému jsme vycházeli převážně z primárních zdrojů, tedy z autorových publikací. Zároveň jsme se snažili systém zasadit do souvislostí se západním a ruským prostředím a představit autorův názor na jednotlivé rysy západních systémů (zejména Rozanův systém, z něhož vycházel).

Jak jsme již v rámci této práce opakovaně zmiňovali, systém tlumočnické notace Min'jara-Beloručeva považujeme za velice důsledný, promyšlený a logický. Od většiny západních systémů jej odlišuje zejména mimořádná propracovanost a pozornost věnovaná detailům. I přes tuto propracovanost a přesnost zůstává tento systém, který byl vytvořen s ohledem na specifické rysy ruského jazyka, dostatečně flexibilní na to, aby mohly být jeho principy aplikovány i na jiné jazyky. Nelze snad ani vyjádřit, jak cenný je autorův přínos pro sovětskou a ruskou translatologii. Min'jar-Beloručev byl prvním sovětským vědcem, který představil ucelený systém tlumočnické notace, což podstatně ovlivnilo i kvalitu tlumočení obecně, protože se tak otevřela možnost tlumočit po delších úsecích. Díky takovému tlumočení lze samozřejmě vystihnout řečníkův záměr lépe, než jak tomu je při tlumočení po kratších odstavcích, které bylo dříve v Sovětském svazu běžné.

Přístup Min'jara-Beloručeva k systému notace ovlivnil a inspiroval řadu dalších ruských vědců, kteří přišli s vlastními systémy založenými z velké části na zásadách vypracovaných tímto autorem. Min'jara-Beloručeva lze tak do jisté míry považovat za zakladatele systému tlumočnické notace v Rusku.

Dalším aspektem, kterému jsme se v rámci práce věnovali, byl přínos autora pro oblast výuky konsekutivního tlumočení. Autor byl zkušeným pedagogem, který se při výuce opíral nejenom o vlastní praktické zkušenosti s tlumočením, ale i o teoretické poznatky a výzkumy. Jak již v práci několikrát zaznělo, pro celé autorovo

dílo (ať už hovoříme o tlumočnickém zápisu nebo o výuce tlumočení) je příznačný interdisciplinární přístup. Myslíme si, že autor dokázal vychovat celou řadu vysoce profesionálních a úspěšných tlumočnicků, kteří později působili na mezinárodní úrovni, právě díky tomu, že věnoval velkou pozornost příbuzným odvětvím.

V předposlední kapitole jsme krátce představili několik vybraných autorových publikací, které představují jiné aspekty jeho díla, než jsou ty, jež se staly těžištěm této práce. Pokusili jsme se krátce shrnout autorovy názory na teoretickou stránku tlumočení a popsat jednotlivá východiska, o něž se opíral při práci se systémem notace nebo metodami nácviku tlumočení.

V poslední kapitole jsme se soustředili na recepci autorova díla jinými translatology a na to, jak jeho práce ovlivnily vývoj teorie a praxe tlumočení. Doufáme, že tato práce bude přínosná a inspirující pro ty, kteří se zajímají o představenou problematiku, zejména tedy o tlumočnickou notaci, a kteří dosud z nějakého důvodu (např. kvůli neznalosti ruštiny) neměli k autorovu dílu přístup. Ačkoli dílo Min'jara-Beloručeva vzniklo v minulém století, v mnoha aspektech zůstává dodnes aktuálním.

10. Bibliografie

Primární zdroje:

MIN'JAR-BELORUČEV, R. K. *Kak stat' perevodčikom?* Moskva: Gotika, 1999, 176 s.

MIN'JAR-BELORUČEV, R. K. *Obščaja teorija perevoda i ustnyj perevod* Moskva: Vojennoje izdatel'stvo Ministerstva oborony SSSR, 1980, 236 s.

MIN'JAR-BELORUČEV, R. K. *Posledovatel'nyj perevod: teorija i metody obučenija* Moskva: Vojenizdat, 1969, 288 s.

MIN'JAR-BELORUČEV, R. K. *Posobije po ustnomu perevodu: (zapisi v posledovatel'nom perevode)*. Moskva: Izdatel'stvo Vysšaja škola, 1969, 189 s.

MIN'JAR-BELORUČEV, R. K. *Teorija i metody perevoda* Moskva: Moskovskij licej, 1996, 207 s.

MIN'JAR-BELORUČEV, R. K. *Zapisi v posledovatel'nom perevode: (učebnoje posobije) dlja VUZov i fakul'tetov inostrannyh jazykov*. Moskva: Stella, 1997, 173 s.

Sekundární zdroje:

ALEXEJEVA, I. S. *Professional'nyj trening perevodčika*. Sankt-Peterburg: Sojuz, 2001, 278 s.

ALIKINA, JE. V. *Perevodčeskaja semantografija. Zapis pri ustnom perevode*. Moskva: AST: Vostok – Zapad, 2006, 156 s

BURLJAJ, S. A. *Francuzskij jazyk. Ustnyj perevod. Perevodčeskaja zapis*. Moskva:

„R Valent“, 2005, 160 s

BURLJAJ, S. A. Posledovatel'nyj perevod=perevodčeskaja zapis? In: *Tetradj perevodčika* 24, Moskva: MGLU, 1999, s 91-96

ČEŇKOVÁ, I. a kol. *Teorie a didaktika tlumočení I*. UK FF Praha: Desktop Publishing, 2001, 175 s.

ČEŇKOVÁ, I. *Úvod do teorie tlumočení*, 2. opr. vyd. Praha: Česká komora tlumočnicků znakového jazyka, 2008, 111 s

ČUŽAKIN, A. P. *Osnovy posledovatel'nogo perevoda i perevodčeskaj skoropisi*. Izd. ispravlennoje i dopolnennoje Moskva: INSA, 2010, 88 s

ČUŽAKIN, A. P. *Posledovatelnyj perevod & skoropis*. Moskva: INSA, 2012, 88 s

ČUŽAKIN, A. P. *Ustnyj posledovatelnyj perevod*. Moskva: INSA, 2011, 263 s

GILE, D. Teaching conference interpreting: A contribution. In: *Training for the New Millenium: Pedagogies for translation and interpreting*, John Benjamins Publishing Company, 2005, s. 127-151[ONLINE]

GILLIES, A *Note-taking for consecutive interpreting: a short course* Manchester: St. Jerome Publishing, 2005, 239 s.

HERBERT, J. *The Interpreter's Handbook*. Geneve: Université de Geneve, 1968, 115 s.

JERMOLOVIČ, V. I. Sistema perevodčeskaj skoropisi s pozicij psihologii vosprijatija reči. In: *Tetradj perevodčika* 28, Moskva: MGLU, 2015, s. 223-234

MATYSSEK, H. Handbuch der Notizentechnik für Dolmetscher: ein Weg zur sprachunabhängigen Notation. Heidelberg: Groos, 2006, 1. díl 613 s., 2. díl 281 s.

MISTRYUKOVA, E. *Vývojové tendence v ruské teorii tlumočení na přelomu 20. a 21. století*. Praha, 2014 100 s. Diplomová práce Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav translatologie. Vedoucí práce Prof PhDr Ivana Čeňková, CSc.

PÖCHHACKER, F., SHLESINGER M. *The interpreting studies reader*. London: Routledge, 2002, 436 s.

PÖCHHACKER, F. *Introducing interpreting studies*. London: Routledge, 2004, 252 s.

ROZAN, J-F. *Note-taking in Consecutive Interpreting*. Krakow: Tertium Society for the Promotion of Language Studies, 2005, 61 s.

SÁČAVA, O. S. *Perevodčeskaja skoropis: teorija i praktika*. Izdatel'stvo Sankt-Peterburgskogo gosudarstvennogo universiteta ekonomiki i finansov, 2011, 41 s. [ONLINE]

SELESKOVITCH, D. *Interpreting for International Conferences*. Washington, D C: Pen and Booth, 1978, 154 s.

SELESKOVITCH, D., LEDERER, M. *A systematic approach to teaching interpretation*. The Registry of Interpreters for the Deaf, 1995, 238 s.

SLADKOVSKAJA, JE. N. Osnovnyje smyslovyje komponenty vyskazyvanija, perevodčeskaja transformacija i zapis pri posledovatelnom perevode. In: *Smysl teksta kak objekt perevoda: Sbornik naučnych trudov* 278, 1986, s. 67-76

SVOBODOVÁ, P. *Souvislost tlumočnického zápisu s kvalitou konsekutivního tlumočení*. Praha, 2006. 163 s. Diplomová práce Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav translatologie. Vedoucí práce Mgr Naděžda Abdallaová

Internetové zdroje:

<http://мппгпф/ob-mpgu/struktura/faculties/institut-filologii-i-inostrannyih-yazyikov/fakultet-inostrannyih-yazyikov-2/istoriya/> (stránky Moskevské státní pedagogické univerzity)

www.rudata.ru/wiki/Миньяр-Белоручев,_Рюрик_Константинович

https://ru.wikipedia.org/wiki/Миньяр-Белоручев,_Рюрик_Константинович